

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Аналітична доповідь

Київ 2017

УДК 37.014.5:351.746.1(477)
Б 39

*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання є обов'язковим*

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Авторський колектив:

*Іщенко А.Ю., к. ф. н., ст. н. с.; Зубченко С.О., к. політ. н.; Карпенко М.М., к. філос. н., ст. н. с.;
Лозовий В.С., д. і. н., проф.; Черненко Т.В., к. філос. н.*

Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії : аналіт. доп. /
Б 39 [Іщенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В.]. – К. : НІСД, 2017. – 44 с.
ISBN 978-966-554-283-4

Проаналізовано питання взаємозв'язків та взаємовпливів освітньої і безпекової сфер в умовах модернізаційних викликів та зовнішніх загроз. На основі актуального міжнародного досвіду запропоновано підходи до визначення критеріїв національної безпеки в освітній сфері. Розглянуто процес реформування вітчизняної освітньої системи, визначено ключові проблемні моменти рамкового Закону України «Про освіту». Висвітлено питання впровадження нових форм освіти як чинника модернізації освітньої системи відповідно до потреб економіки та національної безпеки, проаналізовано стан і перспективи зближення освіти, наукових досліджень та інноваційної сфери.

Для науковців, фахівців з державного управління у сфері освіти, національної безпеки та широкого кола читачів, які цікавляться проблемами розвитку освіти, науки, забезпечення національної безпеки.

УДК 37.014.5:351.746.1(477)

ЗМІСТ

Вступ	4
Розвиток освіти як питання національної безпеки: загальні підходи до проблеми у сучасному глобальному контексті	6
Реформування системи освіти: проблеми та перспективи в контексті національної безпеки	11
Упровадження нових форм освіти як чинник модернізації освітньої системи відповідно до потреб економіки та національної безпеки	17
Інтеграція науки й освіти як безпековий чинник	24
Стан освіти на тимчасово окупованих територіях та шляхи подолання впливу російської агресії на вітчизняну систему освіти	33
Висновки та рекомендації	38
Авторський колектив	42

ВСТУП

---

*Освіта – не підготовка до життя.
Освіта – це саме життя.
Джон Дьюї*

Однією з двох основних цілей, визначених у Стратегії національної безпеки України, що затверджена у травні 2015 р., є «...утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО»¹. Умовою реалізації зазначених положень, як і визначеного Стратегією завдання «зміцнення Української держави шляхом забезпечення поступального суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку України», є зміцнення гуманітарної безпеки і надважлива складова частина цього процесу – розвиток вітчизняної системи освіти, що визначається недопущенням її руйнування, збереженням її досягнень та оновленням, необхідним для розвитку людського капіталу, поступу в економічній, соціальній, політичній, культурній сферах.

У Стратегії національної безпеки України міститься також низка конкретизованих положень, дотичних до галузі освіти. Зокрема, визначено такі загрози національній безпеці, як «інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу»; невідповідна вимогам часу економічна модель; недостатній рівень медіакультури суспільства.

Серед основних напрямів державної політики національної безпеки України виокремлюються такі, що для своєї реалізації вимагають відповідних кроків в освітній галузі: розвиток системи військово-патріотичного виховання, запровадження програм військової підготовки і цивільного захисту в загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах; розвиток оборонно-промислового комплексу як високотехнологічного сектору економіки; створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття членства у ЄС; запровадження загальнонаціональних програм з медіакультури. Актуальність стану освіти і в безпосередньому безпековому вимірі додатково зростає в умовах іноземної агресії: освіта є одним із ключових чинників забезпечення здатності та готовності громадян до служби в лавах Збройних Сил України (ЗСУ) та належного стану оборонно-промислового потенціалу.

У контексті окреслених напрямів державної політики національної безпеки актуальним є питання визначення критеріїв національної безпеки в освітній сфері, які мають забезпечувати можливість перевірки й оцінювання відповідності результатів діяльності освітньої

---

¹ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 6 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

системи потребам національної безпеки. Незважаючи на усвідомлення взаємозв'язку стану системи освіти з безпековою сферою, його конкретизацію на рівні кількісних і якісних показників, що мають перевірятися, не розроблено до цього часу.

Таке становище пояснюється, крім іншого, також браком міжнародного досвіду, який застосовується у вітчизняних умовах. Для багатьох європейських демократичних держав питання національної безпеки до останнього часу не мали першочергового значення, а підпорядкування військово-політичним інтересам усіх сфер життя, включно з освітою, у недемократичних державах (як-от, колишній СРСР, сучасні РФ та КНР, деякі ісламські держави) не може слугувати прийнятним зразком для України навіть в умовах протистояння зовнішній агресії.

РОЗВИТОК ОСВІТИ ЯК ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

---

*Усі, хто міркував про мистецтво управління,
доходили висновку, що доля держав
залежить від освіти молоді.
Арістотель*

Критерії національної безпеки в освітній сфері: міжнародний досвід та висновки для України

З огляду на нинішні реалії України, особливо цінним є досвід аналізу безпекових вимірів освітньої сфери, що здійснюється у США, – країні, яка поєднує світове лідерство у військово-безпековій галузі з високим рівнем демократії. Важливо також те, що у США традиційне акцентування на важливості підтримання військової могутності та світового лідерства поєднується з високим ступенем відкритості та змагальності різних позицій в обговоренні найсуперечливіших внутрішньополітичних питань. Крім того, освіта у її прагматичному розумінні, поряд із демократичними принципами і патріотизмом, є одним з основних складників світогляду американців, що зумовлює постійну увагу до проблем цієї галузі. Варто зауважити, що тема «занепаду американської освіти» є однією з постійних у суспільно-політичних дискусіях у США протягом останніх десятиліть. Відтак це – одна з причин того, що занепаду насправді не спостерігається, а система освіти США загалом успішно змінюється відповідно до вимог часу, залишаючись одним із надійних елементів фундаменту світового лідерства цієї країни.

Аналізові безпекових вимірів та імплікацій освітньої політики, які здійснюють представники американської експертної спільноти, властиве не тільки обґрунтування важливості освітньої сфери загального характеру, а й визначення критеріїв оцінювання стану освіти у зв'язку з потребами забезпечення національної безпеки та пропозиціями щодо заходів, спрямованих на поліпшення ситуації. Урахування цього зарубіжного досвіду є актуальним для України в умовах потреби вирішення питань щодо шляхів розвитку освіти, з одного боку, та необхідності зміцнення національної безпеки – з іншого. Важливо також підкреслити, що у розробці питання впливу освіти на національну безпеку йдеться не про мілітаризацію чи примітивну «патріотизацію» освіти, а саме про забезпечення ключових умов збереження та примноження людського капіталу, поліпшення стану захищеності держави і суспільства щодо актуальних та потенційних загроз і, врешті-решт, – забезпечення кращого майбутнього для нашої країни, що співзвучно з тим, як ці питання вирішуються у провідних країнах світу, зокрема у США.

Експертна група Ради з міжнародних відносин² (*Council on Foreign Relations*) підготувала доповідь «Реформа американської освіти і національна безпека»³, у якій висвітлюються питання освітньої та безпекової сфер та їх взаємовпливи. На відміну від доповіді «Нація під загрозою» (1983)⁴, яка більшою мірою порушувала проблеми економічного характеру (зокрема, рівня освіти робочої сили та викликів міжнародної конкуренції), доповідь 2012 р. безпосередньо присвячена питанням взаємозв'язку стану розвитку і перспектив системи освіти та забезпечення національної безпеки в контексті загроз і викликів початку ХХІ ст. У цьому контексті необхідно згадати доповідь Національної комісії з проблем шкільної освіти 2000 р. «Доки не пізно», автори якої доводили необхідність поліпшення становища з вивчення природничих наук і математики: «Ці науки дають нам... рівень життя, економічну та воєнну безпеку (курсив наш. – Авт.), які підтримуватимуть нас всередині країни й у світі»⁵.

Поза сумнівом, існують специфічні для США завдання і проблеми, не характерні для України, однак значна частина висновків є доречною у вітчизняному контексті. Як випливає з доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека», деякі проблеми, незважаючи на всі відмінності між ситуаціями в Україні і США, є нагальними для забезпечення національної безпеки обох країн. Зокрема, однією з найважливіших, на нашу думку, є необхідність формування та зміцнення суспільної єдності через навчальні предмети суспільствознавчого циклу (національна і світова історія, політична та правова системи). Значення належного опанування цих предметів автори доповіді оцінюють надзвичайно високо, оскільки саме вони, на їхню думку, діють як «клей, який тримає разом наше суспільство»⁶.

Фактично доповідь є розгорнутою відповіддю на питання: «Чому освіта є проблемою національної безпеки?» Її автори виокремлюють п'ять основних загроз, які мають високий потенціал актуалізації у разі зволікання з подоланням негативних тенденцій в освіті, а саме:

- загроза для економічного зростання і конкурентоспроможності;
- загроза для воєнної безпеки;
- загроза для інформаційної безпеки;
- загроза для глобальних інтересів США;
- загроза для єдності і згуртованості нації.

Таким чином, обґрунтовано висновок, що **«військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. Національна безпека нині тісно пов'язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти»**.

Для подолання недоліків у роботі системи освіти, пов'язаних із потенційними загрозами національній безпеці, автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» пропонують три широкі ініціативи, спрямовані на поліпшення стану галузі в зазначеному пріоритетному напрямі:

- 1) розширення та посилення єдиних освітніх вимог для всіх громадських шкіл із наголосом на природничих науках, технологіях, іноземних мовах і суспільствознавчих дисциплінах;
- 2) запровадження організаційних змін з метою надання учням та їхнім батькам більших можливостей у виборі школи;

² Council on Foreign Relations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cfr.org/>

³ Klein Joel I., Rice Condoleezza, Levy Julia C. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York : Council on Foreign Relations Press – March 2012. – 120 p.

⁴ A Nation At Risk: The Imperative For Educational Reform. An Open Letter to the American People (April 1983) [Електронний ресурс] / United States Department of Education. – Режим доступу : <http://www2.ed.gov/pubs/NatAtRisk/index.html>

⁵ Before It's Too Late: A Report to the Nation from the National Commission on Mathematics and Science Teaching for the 21st Century [Електронний ресурс] / United States Department of Education. – Washington, DC. – 2000, Sept. 1. – Режим доступу : <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED441705.pdf>

⁶ Klein Joel I., Rice Condoleezza, Levy Julia C. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York : Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 3.

3) запровадження щорічного «безпекового аудиту» системи освіти, спрямованого на визначення ступеня відповідності середніх шкіл певним критеріям, основними з яких є охоплення середньою освітою та успішність учнів і випускників в опануванні пріоритетних дисциплін.

Варто зазначити, що за Індексом розвитку людського капіталу, який щорічно укладається Всесвітнім економічним форумом (*World Economic Forum*)⁷, у 2016 р. Україна посіла 26-те місце серед 130 країн світу, покращивши за рік свій рейтинг на 5 пунктів⁸. За сукупними показниками розвитку людського капіталу Україна не надто поступається США (24-те місце), проте випереджає Росію і Польщу (28-ме та 30-те місця в рейтингу відповідно). Світовим лідером за рівнем розвитку людського капіталу 2016-го, як і попереднього року, стала Фінляндія. Перша десятка лідерів також не змінилася. Крім Фінляндії, яка, як зазначено, займає 1-ше місце, це такі країни: Норвегія, Швейцарія, Японія, Швеція, Німеччина, Франція, Австралія, Велика Британія, Литва, що відповідно посідають місця із 2-го по 10-те.

Варто наголосити: високий сукупний рейтинг людського капіталу України насамперед зумовлений високими показниками параметрів, що пов'язані саме з освітньою сферою. Так, 100 % населення здобуває початкову освіту, а за рівнем здобуття середньої освіти наша держава перебуває в першій десятці⁹. Водночас для багатьох, навіть таких розвинених країн, як США та члени Європейського Союзу, серйозну проблему становить якраз недостатній рівень письменності та інших базових освітніх навичок¹⁰. Водночас за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 (*The Global Competitiveness Index*) Україна посіла 85-те місце серед 138 країн світу, втративши за рік шість позицій (у попередньому рейтингу – 79-та позиція)¹¹. Такі результати пояснюються, зокрема, тим, що в нашій країні поряд з доволі високими показниками кількості науковців та інженерів зареєстровано надзвичайно низькі показники залучення фахівців до роботи за спеціальністю. Вкрай невтішним є поки що і ключовий для економічного розвитку показник ВВП на душу населення (укладається Міжнародним валютним фондом), за яким Україна в 2016 р. посіла 138-ме місце серед 189 країн світу, перебуваючи в групі найбідніших (*табл. 1*)¹².

Таблиця 1. ВВП на душу населення у деяких країнах світу в 2016 р.

Країна	Дол. США	Місце
Узбекистан	2131	135
Нікарагуа	2115	136
Східний Тимор	2104	137
Україна	2052	138
Соломонові Острови	2028	139
Республіка Конго	981	140
Лаоська Народна-Демократична Республіка	921	141

⁷ World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.weforum.org/>

⁸ Рейтингові оцінки розвитку людського капіталу 2016 [Електронний ресурс] / Економічний дискусійний клуб. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analytika/rejtyngovi-osinky-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-2016>

⁹ Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році [Електронний ресурс] / Економічний дискусійний клуб. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analytika/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci>

¹⁰ Council conclusions on literacy [Електронний ресурс] / Council of the European Union, Brussels. – 2012, November 26–27. – Режим доступу : <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST %2015888 %202012 %20INIT>

¹¹ Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 [Електронний ресурс] / Економічний дискусійний клуб. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analytika/pozyciya-ukrayiny-v-rejtyngu-krajyn-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>

¹² List of Countries by Projected GDP per capita [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp-capita.php>

При зіставленні рейтингових оцінок розвитку людського капіталу та економіки впадає в око наявність у нашій країні значного розриву між високими показниками розвитку людського капіталу та його нереалізованістю в економічній діяльності. Наведені рейтингові оцінки свідчать і про те, що саме людський капітал та система освіти як ключовий чинник його збереження й розвитку становлять найголовніший ресурс майбутнього успіху України, а отже, саме вони повинні стати рушієм позитивних змін у соціально-економічній сфері. Водночас згаданий розрив у показниках людського розвитку та розвитку економіки максимально наочно свідчить і про найвищий ступінь відповідальності дій, пов'язаних із **реформуванням вітчизняної системи освіти**, яка є **критично важливим ресурсом соціально-економічного розвитку**. Відповідність зростання економічних досягнень держави показникам розвитку українського людського капіталу є необхідною вимогою для успішного майбутнього нашої країни. Для цього вітчизняна освіта має зберігати всі свої досягнення і напрацювання, а реформування цієї сфери має бути чітко продуманим, економічно та соціально обґрунтованим і спиратися на підтримку освітян та громадськості.

Пріоритетні напрями розвитку освіти в контексті зовнішніх загроз та необхідності зміцнення національної безпеки

Економічне зростання залежить від конкурентоспроможності на світовому ринку товарів і послуг, що вимагає як дедалі вищої кваліфікації працівників, так і (що особливо важливо) дедалі вищої їх здатності швидко опановувати нові знання, уміння та навички, пристосовуючись до динамічного розвитку економіки й новітніх технологічних змін. Те саме стосується також оборони держави: новітні військові та оборонно-промислові технології потребують кваліфікованих кадрів, здатних до якісного та швидкого освоєння нових знань і вмінь. Згадана вище доповідь «Реформа американської освіти і національна безпека» свідчить, що гострою проблемою для США є, поряд із низькими загальноосвітніми показниками значної частини випускників шкіл, незадовільний стан їхнього здоров'я. Загалом, за висновком авторів доповіді, лише чверть молодих людей повністю відповідають вимогам до майбутніх військовослужбовців (стан здоров'я, освітній рівень, відсутність правопорушень)¹³.

Проникнення інформаційних технологій і нових медіа в економіку, соціальне життя та оборонну сферу зумовлює значущість комп'ютерної грамотності й медіаосвіти як складових частин навчальних програм. З огляду на подальше зростання руйнівного потенціалу кібератак, із посиленням ролі різноманітних інформаційних систем та розвитком «Інтернету речей» актуальним завданням стає підготовка фахівців, здатних адекватно забезпечувати захист інформаційних систем об'єктів критичної інфраструктури (у т. ч. деяких найбільш соціально значущих приватних структур, зокрема операторів зв'язку, надавачів транспортних та банківських послуг тощо) і державних органів. Для України важливою специфічною проблемою також є забезпечення належного рівня патріотизму та опірності ворожим впливам як самих фахівців з інформаційної безпеки, так і тих, хто безпосередньо визначає їхні завдання та загальну політику в цій сфері.

Специфічну вітчизняну проблему останнього часу становить загострення конкурентної боротьби за українського студента з боку ВНЗ зарубіжних країн, спричинене високою платою за навчання в частині українських ВНЗ, корупцією та відносно невисокою якістю освіти, як і, на жаль, дедалі більшою часткою молодих людей та їхніх батьків, що пов'язують надії на краще майбутнє з еміграцією. Так, за даними експертів, кількість українців в іноземних

¹³ Klein Joel I., Rice Condoleezza, Levy Julia C. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York : Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 9.

університетах у 2014/2015 навчальному році становила 59 648 осіб¹⁴. У 2016/2017 навчальному році вищу освіту за кордоном здобувало щонайменше 68 тис. громадян України.

У переліку найбільш бажаних для навчання країн, як і раніше, залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Динаміка зростання чисельності українців, які навчаються за кордоном, з 2009 по 2015 рр. становить 129 %. Якщо порівнювати 2014 та 2015 рр., то приріст становить майже 29 %, або 13 266 осіб. Причому 2/3 цього приросту становили українські студенти в польських університетах, зокрема, у 2015/2016 навчальному році в Польщі навчався 30 041 студент з України. У Польщі найчисленнішою є українська студентська діаспора – 53 % від усіх іноземних студентів, що здобувають вищу освіту в цій країні, значно випереджаючи другу за розміром діаспору білоруських студентів, яка становить майже 10 %.

У сучасному глобалізованому світі зростає значення обізнаності з міжнародним становищем та особливостями життя в інших країнах, що зумовлює підвищення ролі володіння іноземними мовами. Якщо для США головним чинником у цьому аспекті є необхідність подальшого забезпечення світового лідерства (захист глобальних інтересів), то для України – це необхідність європейської та євроатлантичної інтеграції з урахуванням оборонних та політичних питань. Зокрема, в умовах неоголошеної гібридної війни та протистояння РФ як країні-агресору надважливим стає розуміння українським суспільством процесів, що відбуваються в Росії, а також перспектив. Від цього істотно залежить успішність протистояння російській агресії та правильність вибору у майбутньому варіантів політики України щодо РФ.

Автори доповіді «Реформа американської освіти і національна безпека» значущими для національної безпеки, крім міжнародної обізнаності та володіння іноземними мовами, вважають «знання історії і цінностей своєї країни», підкреслюючи, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто – супротивниками Америки»¹⁵.

Для нашої держави, як і для будь-якої іншої країни світу, єдине розуміння національних цінностей може забезпечити належний рівень суспільної єдності та національної консолідації лише за умови відсутності значної соціальної нерівності і, як наслідок, нерівності в доступі до якісної освіти. На жаль, в Україні через соціально-економічну кризу та повільність впровадження реформ негативний вплив критично значущого чинника соціально-економічної нерівності вже в найближчі роки загрожує стрімким погіршенням ситуації. Відповідно, зростає значення зміцнення національної солідарності, прищеплення молодим громадянам духу взаємної довіри, поваги та допомоги.

¹⁴ Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

¹⁵ Klein Joel I., Rice Condoleezza, Levy Julia C. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York : Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – P. 12.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

---

*Освіта – це перепустка до майбутнього,
бо завтра належить тим,
хто готується до нього сьогодні.*

Малколм Ікс

Новий Закон України «Про освіту» – ключовий інструмент оновлення освітньої системи

Сьогодні вітчизняна освіта, маючи численні незаперечні здобутки й досягнення, потребує суттєвого оновлення відповідно до потреб суспільного розвитку та забезпечення національної безпеки. Необхідність модернізації освіти зумовлюється як специфічними для України чинниками, так і загальноєвропейськими та світовими тенденціями розвитку соціально-економічної сфери. Провідними серед цих чинників є проблеми матеріально-технічної бази вітчизняних навчальних закладів; необхідність гармонізації структури та змісту освіти з європейськими стандартами; узгодження знань і навичок, які здобувають ті, хто навчається, з реальними життєвими потребами; прискорення процесів оновлення професійних знань і навичок, приведення у відповідність структури підготовки кадрів до справжніх потреб і запитів економіки, враховуючи тенденції до зниження народжуваності та старіння населення.

Особлива відповідальність нинішнього етапу модернізації освітньої галузі визначається ухваленням та початком імплементації базових законодавчих актів. Так, у 2014 р. на засадах Болонського процесу зі створення Європейського простору вищої освіти було ухвалено Закон України «Про вищу освіту». Рамковий Закон України «Про освіту», який повинен і може означати поступальний розвиток вітчизняної системи освіти щонайменше на наступне десятиліття, Верховна Рада України прийняла 5 вересня 2017 р.¹⁶ Успішна імплементація Закону «Про освіту» має потенціал для забезпечення належних умов з метою вирішення ключової проблеми освітньої галузі в Україні – зростання ступеня невідповідності змісту і форм освіти вимогам ХХІ ст.

Прийнятий Закон України «Про освіту» містить чимало позитивних моментів, які у разі його належної імплементації здатні вивести вітчизняну освіту на якісно новий рівень, що відповідатиме вимогам часу.

Серед *позитивних моментів* варто виокремити такі:

- 1) упровадження інклюзивної освіти;

---

¹⁶ Проект закону про освіту від 4 квітня 2016 р. № 3491-Д [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

2) законодавче визнання формальної, неформальної та інформальної (самоорганізованої, самостійної) освіти. Законом передбачено механізми визнання результатів неформальної освіти та інформального навчання у системі формальної освіти. Це розширює можливості громадян щодо здобуття освіти. Також уперше в Україні гарантується право вибору для здобувачів освіти (батьків дітей), передусім – середньої, що відповідає вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

3) профілізація старшої школи як крок до кращої підготовки молоді до самостійного життя, успішної трудової діяльності;

4) запровадження громадського контролю на всіх освітніх рівнях;

5) оновлення системи забезпечення якості освіти відповідно до європейських вимог (на базі Державної інспекції навчальних закладів має бути створене Агентство із забезпечення якості освіти, до повноважень якого відійдуть питання акредитації (крім вищої освіти);

6) запровадження державно-громадського управління закладами освіти, зокрема у сфері повноважень батьківських об'єднань;

7) упровадження системи освітніх і професійних кваліфікацій, створення Національного агентства кваліфікацій, яке забезпечуватиме зв'язок освіти з професійним середовищем.

Стосовно запровадження інклюзивної освіти слід зазначити, що ст. 19 Закону України «Про освіту» присвячена організації навчання дітей з особливими потребами, гарантуванню дотримання прав осіб з особливими освітніми потребами, вимогам щодо забезпечення відповідного навчального середовища у навчальних корпусах та класних кімнатах. Тобто законопроект містить і таке нове та прогресивне поняття, як «інклюзивне освітнє середовище».

Президент України ухвалив рішення про невідкладне (до прийняття нового Закону України «Про освіту») запровадження заходів, спрямованих на впровадження інклюзивної освіти за європейськими стандартами. На вирішення цього завдання спрямований поданий Президентом України¹⁷ і прийнятий Верховною Радою України у травні 2017 р. проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг»¹⁸. Цей законодавчий акт відповідно до європейських і світових стандартів дає новий імпульс розвитку інклюзивної освіти в Україні, яка має охоплювати до 10 % дітей.

Успіх упровадження рамкового Закону України «Про освіту» залежить як від послідовності та якості його імплементації, так і від коригування *проблемних моментів*, на які вказують освітяни, незалежні експерти, представники заінтересованих громадських організацій. Одним із ключових проблемних моментів цього закону є фактична залежність його виконання від численних похідних законодавчих актів і відомчих норм, які мають розроблятися і впроваджуватися на його основі. Таким чином, у процес реформування освіти можуть закладатися два суттєві недоліки:

1) відтермінування відповідних змін (до їх унормування відповідними законодавчими актами);

2) надання неправомірних можливостей для окремих посадовців здійснювати процес реформування «в ручному режимі», без належного обґрунтування та фахового і громадського обговорення. На жаль, прояви останньої тенденції вже фіксуються, про що, зокрема, свідчить досвід упровадження змін до Типового навчального плану для 10–11 класів та навчальних програм для 5–9 класів.

¹⁷ Нове законодавство забезпечить докорінне реформування освітньої галузі, вихід на європейські принципи та моделі – Президент / Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/nove-zakonodavstvo-zabezpechit-dokorinne-reformuvannya-osvit-41214>

¹⁸ Проект закону про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг від 12 травня 2017 р. № 6437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61775

Як зазначають представники експертної спільноти і громадськості, успішність імплементації положень нового рамкового Закону України «Про освіту» значною мірою залежатиме від урахування в ньому трьох ключових моментів змістового характеру¹⁹.

3) Незважаючи на дискусійний характер питання щодо впровадження компетентнісного підходу в освіті, загалом потреба у зближенні змісту вітчизняної освіти із сучасними соціально-економічними реаліями не викликає сумнівів. Також упровадження компетентнісного підходу диктується вимогою гармонізації української освіти з освітою ЄС, зокрема виконанням відповідної Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи²⁰. Безперечно, компетентнісний підхід не слід використовувати як виправдання інколи не до кінця продуманих ініціатив щодо реформування змісту і форм освіти, тим більше, що він є природним продовженням і розвитком у нових умовах традиційних освітніх підходів і методів. Крім того, запровадження компетентнісного підходу зумовлюється необхідністю узгодження освітнього законодавства з Національною рамкою кваліфікацій²¹, яка є системним описом кваліфікаційних рівнів та *компетентностей працівників*, що базується на європейських стандартах та передбачає зв'язок освіти з вимогами ринку праці.

Проте в Законі України «Про освіту» поряд із конкретним переліком компетентностей немає ні чітких механізмів, ні конкретних термінів запровадження компетентнісного підходу. У документі не визначені відповідні методичні, програмові та організаційні заходи та бракує орієнтирів моніторингу реалізації компетентнісного підходу. Внесення, за можливості, цих складників до Закону України «Про освіту» допомогло б у вирішенні багатьох питань, які виникають в освітянському середовищі щодо конкретного змісту компетентнісних новацій, та дозволило б уникнути довільного тлумачення недостатньо чітко визначеного терміна.

4) Запровадження оновлених рівнів повної загальної середньої освіти, особливо останнього, профілізованого етапу, вимагає ретельної підготовки її змісту, матеріально-технічної, кадрової та організаційної бази. До цього кроку також повинні бути готовими й вищі навчальні заклади. Тому до Закону України «Про освіту» було б доцільним внести спеціальні положення стосовно всіх необхідних підготовчих заходів щодо запровадження 12-річної середньої освіти чи передбачити такі положення у відповідних спеціальних нормативних актах.

5) Згідно зі ст. 61 Закону України «Про освіту» «Посадовий оклад педагогічного працівника (найнижчої кваліфікаційної категорії) встановлюється в розмірі не менше чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб»²². Таке підвищення посадових окладів має здійснюватися поетапно до 2023 р. За словами міністра освіти і науки України Л. Гриневич, «для такого збільшення окладів вчителям потрібно 69 мільярдів гривень»²³. Окрім того, законопроект передбачає 20 % доплату педагогам за проходження сертифікації. Необхідно відзначити надзвичайно високий рівень відповідальності через включення такого положення до рамкового Закону України в галузі освіти. Поряд із безперечним позитивним результатом щодо підвищення престижності праці освітян, таке зобов'язання з боку держави вимагає безумовності його виконання, оскільки пов'язане із суттєвими ризиками соціально-політичного характеру у разі виникнення проблем із фінансуванням зазначених витрат.

¹⁹ Must have нового закону «Про освіту» [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://lifepravda.com.ua/society/2017/05/18/224260/>

²⁰ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_975

²¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>

²² Проект закону про освіту від 4 квітня 2016 р. № 3491-А (Текст законопроекту до другого читання від 10 липня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

²³ Зарплата вчителів має збільшитись до чотирьох прожиткових мінімумів – Гриневич [Електронний ресурс] / Укрінформ. – 2017. – 5 верес. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2299020-zarplata-vciteliv-mae-zbilshitsia-do-cotiroh-prozitkovih-minimumiv-grinevic.html>

Проблемним моментом Закону України «Про освіту» є брак положень, які б належним чином урегулювали питання фінансування освітніх закладів. Як і раніше, передбачаються надходження з бюджетних і небюджетних джерел, однак при цьому не вирішується болюче для суспільства питання напівзаконних «добровільних внесків», які, з одного боку, дозволяють багатьом школам виживати, а з іншого – створюють значні корупційні ризики. Шлях до радикального вирішення цієї резонансної проблеми було вказано рішенням Конституційного Суду України 2004 р. у справі про доступність і безоплатність освіти²⁴: на законодавчому рівні необхідно чітко визначити рівень, зміст та обсяг освітніх послуг, що надаються безкоштовно, а всі решта можуть надаватися на платній основі. Відповідно, стандарт освіти (Розділ IV Закону України «Про освіту») мав би містити не тільки вимоги щодо результатів, компетентностей та навчального навантаження, а й загальні вимоги щодо матеріального забезпечення навчальних закладів, на основі яких можна встановити чіткі та прозорі умови надання безкоштовних і платних освітніх послуг.

Українська мова та мови національних меншин в освіті

Для зміцнення національної безпеки країни важливе значення має розширення сфери функціонування української мови. Це, у свою чергу, значною мірою залежить від зміцнення позицій державної мови в освіті. На вирішення цієї актуальної проблеми спрямований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні»²⁵, поданий до Верховної Ради України народними депутатами І. Подоляк, О. Сироїд, Г. Гопко та ін. Низка положень цього проекту безпосередньо стосується місця й ролі державної мови та мов національних меншин у сфері освіти. Можна зазначити, що за умови належної імплементації запропоновані зміни можуть реально сприяти поліпшенню становища мов та культур відповідних національних меншин, водночас працюючи на розширення сфери функціонування державної мови та утвердження української як мови міжнародного спілкування представників усіх національностей, що проживають в Україні. Особливо позитивними у площині зміцнення позицій української мови є запропоновані положення щодо необхідності забезпечення викладання 50–80 % навчальних предметів державною мовою у навчальних закладах (основна та старша школа), що провадять навчання мовами національних меншин. При цьому варто наголосити, що реалізація такого положення сприятиме усуненню можливості дискримінації громадян України за мовною ознакою через забезпечення рівного доступу до вищої освіти, поліпшення перспектив отримання кращої роботи в будь-якому регіоні України. Ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про освіту», що містить положення щодо поетапного переходу шкіл з навчання мовами національних меншин на українську мову, викликало критику з боку окремих іноземних держав, зокрема Угорщини²⁶ та Румунії²⁷. Ця критика зумовлена переважно намаганням популістських політичних сил у відповідних країнах використати безпідставні звинувачення на адресу України для консолідації підтримки у власних країнах. Як пояснив заступник міністра освіти і науки України П. Хобзей, положення та норми нового Закону України «Про освіту» відповідають «і Конституції,

²⁴ Рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04>

²⁵ Проект закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні від 12 квітня 2017 р. № 6348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61590

²⁶ Сійярто викликає посла України в Угорщині через закон про освіту [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – 2017. – 10 верес. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28727248.html>

²⁷ Румунія стурбована через новий закон про освіту в Україні [Електронний ресурс] / УНІАН. – 2017. – 7 верес. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/2121866-rumuniya-sturbovana-cherez-noviy-zakon-pro-osvitu-v-ukrajini.html>

і Європейській хартії регіональних мов і мов меншин»²⁸. З огляду на спроби безпідставного спекулювання на мовній темі, українській владі включно з Міністерством освіти і науки України, Міністерством закордонних справ України, відповідним органам місцевого самоврядування доцільно активізувати роботу із роз'яснення як в Україні, так і за кордоном відповідності положень нового Закону України «Про освіту» Конституції України, європейським нормам щодо мов національних меншин та переваг зазначених положень у забезпеченні реалізації прав представників національних меншин.

Разом з тим імовірно, що деякі положення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні», що стосуються освіти, потребують певного вдосконалення. Так, у пункті 9 статті 8–3 законопроекту пропонується внести зміни до Закону України «Про національні меншини в Україні» щодо безумовного права представників національних меншин створювати приватні навчальні заклади та керувати ними, а здійснення цього права не накладає на державу фінансових зобов'язань щодо таких навчальних закладів. Це положення може інтерпретуватися як таке, що надає право на отримання загальної середньої освіти у приватному закладі без вивчення державної мови. Доцільно доповнити цю зміну положенням щодо необхідності для приватних навчальних закладів (у співпраці з органами державної влади) забезпечення належного рівня опанування учнями державної мови в обсягах, які визначаються відповідним центральним органом державної влади. Також варто доповнити проект цього закону положенням щодо обов'язкової експертизи та схвалення навчальних матеріалів мовами іноземних меншин, які закуповуються чи отримуються не за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету.

Важливе питання – обсяги викладання навчальних предметів державною мовою та іншими мовами. У законопроекті пропонується визначити обсяги викладання навчальних предметів державною мовою щонайменше 50 та 80 % в основній та старшій школі відповідно. У разі, якщо громади окремих національних меншин висуватимуть вимоги щодо паралельного викладання певних предметів державною мовою та мовами меншин, це може призвести до зростання навчального навантаження до рівня, що не відповідає чинним нормам. З огляду на зазначене, доцільно передбачити можливість для представників національних меншин обирати не тільки навчання відповідною мовою, а й поглиблене вивчення цієї мови та певних предметів гуманітарного циклу (історія краю, історія відповідного народу/держави, література, культура, народознавство тощо). Також доцільно закріпити можливість у місцях компактного проживання представників меншини для дітей інших національностей повністю або частково опанувати згадані курси з метою забезпечення поінформованості, зміцнення взаєморозуміння, толерантності, підготовки до самостійного життя.

Варто зауважити, що проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення розвитку та використання мов національних меншин в Україні» в частині пропонованих змін до Закону України «Про освіту» не розмежує відмінності між мовами національних меншин та іноземними мовами, що може призводити до небажаного скорочення обсягів вивчення іноземних мов. Навчання мовами національних меншин чи їх вивчення не має перешкоджати вивченню іноземних мов – мов міжнародного спілкування. З метою належного розмежування в освіті мов національних меншин та іноземних мов доцільно додати до закону пункт такого змісту: «Мови національних меншин – це мови, поширені серед населення України, крім державної та мов корінних народів. Мова національної меншини, що може використовуватися як мова навчання у навчальних закладах України, – це мова національної громади, яка має місця компактного проживання на території України. Така мова національної меншини у використанні в освіті не вважається іноземною мовою».

²⁸ Лише 10 % учнів в Україні навчаються іншими мовами – заступник Гриневич [Електронний ресурс] / Українська правда. – 2017. – 8 верес. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2017/09/8/226352/>

Основні вимірювані показники

У середній освіті основними *кількісними показниками* вимірювання відповідності стану й динаміки системи освіти вимогам, що пов'язані із забезпеченням національної безпеки, можуть слугувати дані про охоплення освітою, результати зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та державних підсумкових атестацій (ДПА) за пріоритетними напрямками, участь українських шкіл у міжнародних дослідженнях успішності учнів (передусім *TIMMS*²⁹ та *PISA*³⁰); у вищій – кількісні показники студентів, котрі здобувають освіту за пріоритетними напрямками, та їхня успішність.

Важливими *якісними показниками* у цій сфері є результати модернізації навчальних програм, упровадження в навчальний процес оновлених навчальних компонентів.

Ще одну групу значущих показників можуть становити результати регулярних *соціологічних досліджень*, спрямованих на визначення рівнів: патріотизму; обізнаності з поточними подіями, зовнішньополітичною ситуацією; готовності до служби у лавах Збройних Сил України.

Названі кількісні та якісні показники можуть стати основою для регулярного безпекового аудиту вітчизняної системи освіти (*табл. 2*).

Таблиця 2. Деякі ключові освітні показники безпекового аудиту

Кількісні параметри	Якісні параметри
<ol style="list-style-type: none"> Охоплення освітою Показники успішності за пріоритетними напрямками (ЗНО, ДПА) Результати міжнародних досліджень успішності учнів Результати соціологічних досліджень Показники здоров'я учнів загальноосвітніх навчальних закладів і студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації Кількість випускників ВНЗ I–IV рівнів акредитації, які працюють за спеціальністю Кількість іноземних студентів/кількість українських студентів за кордоном 	<ol style="list-style-type: none"> Упровадження нових компонентів (європейська освіта, медіаосвіта) Розвиток освіти протягом життя Експертні оцінки

Джерело: складено авторами.

Підбиваючи підсумок розгляду ініціатив щодо освітньої реформи в аспекті національної безпеки, варто ще раз наголосити на необхідності забезпечення найвищого рівня продуманості та виваженості рішень щодо значних змін в освітній сфері. Ні недоліки законодавчих норм, ні можливі вади реалізації не повинні спричинити скорочення доступності освіти на будь-якому її рівні. Відповідно, під час розроблення та опрацювання законодавчих документів мають ураховуватися економічні, соціальні та політичні наслідки пропонованих новацій. Адже, наприклад, суттєве зниження доступності освіти за складних соціально-економічних умов може стати причиною не тільки іміджевих проблем та погіршення якості людського капіталу, а й безпосереднім соціально-політичним ризиком, зумовленим поповненням ринку праці великою кількістю молодих некваліфікованих працівників, для багатьох з яких виходом із непростого становища стануть еміграція чи кримінальна діяльність, у т. ч. пов'язана із зовнішніми гібридними загрозами.

²⁹ Trends in International Mathematics and Science Study [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nces.ed.gov/timss/>

³⁰ Programme for International Student Assessment [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/pisa/>

УПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ФОРМ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ВІДПОВІДНО ДО ПОТРЕБ ЕКОНОМІКИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

---

*Поступ нашої держави
не може бути швидшим
за поступ нашої освіти.*
Джон Ф. Кеннеді

Реформування структури підготовки фахівців

Частка людського капіталу найбільш розвинених країн становить понад 80 % їхнього національного багатства.³¹ Отже, головною метою реформування вітчизняної освіти в кінцевому підсумку є підвищення якості людського капіталу для забезпечення «високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, задоволення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях»³². Система освіти сьогодні має працювати на випередження, оскільки підготовка компетентного фахівця – тривалий процес. Отже, є нагальна потреба у прогнозованому плануванні потреб вітчизняного ринку праці на значну часову перспективу.

Дослідження Інституту соціології НАН України, які в моніторинговому режимі здійснюються з 1992 р., свідчать, що близько 60 % українців не можуть знайти роботу за здобутою спеціальністю, а 25 % готові пожертвувати спеціальністю заради отримання роботи. Участь роботодавців у підготовці кадрів (раніше становила до 60 % від загальних інвестицій) майже припинено³³. Розбалансованість ринку праці значною мірою спричинена відсутністю системної взаємодії між зацікавленими сторонами – органами державного управління, системою професійної освіти, працівниками та роботодавцями.

У 2016 р. у структурі безробітного населення частка осіб, які не змогли знайти роботу після закінчення навчальних закладів, становила 15,6 %³⁴. За даними Державної служби

---

³¹ The Human Capital Report 2015 [Електронний ресурс] / World Economic Forum. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Human_Capital_Report_2015.pdf

³² Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³³ Про участь центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців у формуванні трудового потенціалу держави та професійній підготовці кваліфікованих робітників для сучасної економіки України [Електронний ресурс] : матер. слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 21 грудня 2011 року / за заг. ред. В.П. Головінова. – К. : Парламентське вид-во, 2012. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=52883>

³⁴ Щодо ситуації на ринку праці [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=401365>

зайнятості України, на 1 травня 2017 р. серед зареєстрованих безробітних 44 % мали вищу або базову та неповну вищу освіту, 36 % – професійно-технічну, 20 % – середню освіту³⁵.

Ще однією загрозою є виїзд кваліфікованих фахівців за кордон. Офіційним джерелом статистичних даних щодо обсягів трудової міграції громадян України за кордон, що формується на постійній основі, є звітність за формою № 1-ПА «Кількість громадян, працевлаштованих за кордоном суб'єктами господарювання, що мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном». У 2016 р. 51,6 % трудових мігрантів мали повну вищу освіту, 35,3 % – професійно-технічну, 13,1 % – середню освіту різних рівнів³⁶.

Показово, що ці дані відображають лише незначний сегмент трудової міграції, сформований на підставі даних суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність, пов'язану із працевлаштуванням громадян України за кордоном та мають відповідну ліцензію. Так само неповними є дані, які свідчать про відсутність системного моніторингу працевлаштування випускників навчальних закладів за отриманою спеціальністю.

У процесі свого функціонування система вищої та професійної освіти здебільшого орієнтується на ринок освітніх послуг, критично недостатньо враховуючи потреби ринку праці. Спільною проблемою для українських ринків освіти та праці є відсутність прогнозування необхідних економіці фахівців та слабка комунікація ВНЗ із потенційними роботодавцями.

У низці статей Закону України «Про вищу освіту» та проекту Закону «Про професійну освіту» приділено увагу проблемі кореляції ринку освіти й ринку праці. Так, у статті 72 першого з указаних документів зазначається: «Показники державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою формуються... з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці (курсив наш. – Авт.)»³⁷.

Завданнями професійної освіти, як визначено у статтях 3 та 4 зазначеного вище законопроекту, є: «...задоволення потреб (вимог) ринку праці національної економіки у кваліфікованих кадрах»; «Реалізація державної політики у сфері професійної освіти забезпечується шляхом: визначення збалансованої структури та обсягів підготовки кваліфікованих кадрів з урахуванням потреб особи, інтересів держави і роботодавців (курсив наш. – Авт.)»³⁸.

Отже, на державному рівні усвідомлено актуальність проблеми. На порядку денному стоїть питання про формування механізмів і структур, здатних ефективно реалізовувати державну політику приведення освітнього ринку у відповідність до ринку праці та потреб вітчизняної економіки, а також про законодавче забезпечення їх функціонування. Певним орієнтиром тут може бути успішний закордонний досвід.

Закордонний досвід вирішення проблеми структури підготовки фахівців

Ще в Білій книзі Європейської комісії 1993 р. наголошувалося на необхідності вчасно передбачати потреби в уміннях і компетенціях³⁹. Актуальність проблеми з часом тільки зростає, що підтверджено Лісабонською декларацією 2007 р. «Університети Європи після 2010 року: різноманіття за єдності мети», де зазначено, що університети прагнуть до послідовного діалогу з роботодавцями, до отримання більш повної інформації про кваліфікацію своїх

³⁵ Структура зареєстрованих безробітних станом на 1 травня 2017 року (за освітою) [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350793>

³⁶ Зовнішня трудова міграція. Статистичні таблиці та графічні матеріали [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=396809>

³⁷ Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

³⁸ Проект Закону України про професійну освіту від 6 жовтня 2015 р. № 3231 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56697

³⁹ Growth, competitiveness, employment, the challenges and the ways forward into the 21st century [Електронний ресурс] / White Paper. – Luxembourg, 1994. – Режим доступу : <http://aei.pitt.edu/1139/>

випускників, а також упровадження системи моніторингу працевлаштування випускників. Спільно з державними та приватними організаціями європейські університети усвідомлюють необхідність вирішення питання про надання студентам систематизованих послуг із професійної орієнтації⁴⁰.

Отже, проблема прогнозів економічного розвитку та пов'язаних із ним змін у пропозиції освітніх послуг гостро стоїть перед усіма розвиненими країнами. У країнах ЄС до питань дослідження та прогнозування ринку праці залучено різноманітні структури: урядові, академічні, тристоронні/двосторонні структури соціального партнерства або організації роботодавців, структури системи професійної освіти і навчання. В останні роки спостерігається перехід від здійснення широкомасштабного аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному та місцевому рівнях й навіть на рівні підприємств, унаслідок чого поряд із великими державними структурами виникають невеликі приватні структури, які займаються такими дослідженнями та розробками, що повністю відповідає тенденціям регіоналізації систем професійної освіти і навчання.

Наприклад, у Фінляндії міністерство освіти визначає загальні цілі та структури професійної освіти і навчання, розробляє перелік програм навчання й ліцензує місцеві організації, що реалізують програми навчання. Національна рада з освіти розробляє національні програми навчання, що визначають завдання та базовий зміст програм з урахуванням рекомендацій представників галузей і консультантів. Навчальні заклади, як державні, так і приватні, є незалежними організаціями, які самі ухвалюють рішення щодо оптимальних шляхів організації та реалізації програм з урахуванням регіональних і місцевих умов.

Основний акцент соціального партнерства на регіональному й місцевому рівнях робиться на задоволенні потреб місцевих ринків праці та населення. У рамках стратегічного партнерства важливе значення має мережева взаємодія між навчальними закладами професійної освіти і навчання та організаціями регіонального розвитку, оскільки вона дозволяє усунути дублювання підготовки й навчання за однаковими спеціальностями і «перевиробництво» фахівців, яких ринок праці не потребує.

Ефективним механізмом соціального діалогу освіти з промисловістю та іншими категоріями соціальних партнерів є різноманітні спільні органи управління (ради, комісії тощо). Такі неформальні структури формуються у разі запровадження нових спеціальностей навчання або змін у конкретному секторі економіки, коли потрібно внести зміни до програми навчання⁴¹. Такий досвід важливий для України і в загальному контексті політики децентралізації та передачі значних повноважень від центру на місцеві рівні. Для формування ефективною моделі взаємодії освіти й ринку праці необхідне розроблення механізмів забезпечення співпраці між суб'єктами-учасниками на засадах соціального партнерства за активного сприяння держави.

Концепція «освіта протягом життя»

Індикаторами ефективності освітньої системи будь-якої країни є доступність і якість освіти. Ці два базові індикатори містять низку показників, серед яких особливо важливе місце посідає розвиток освіти протягом життя. Освіта протягом життя значною мірою корелює з такими важливими проблемами, як відповідність ринків праці й освіти, визнання попередньої освіти, розвиток дистанційної освіти, використання потенціалу неформальної

⁴⁰ Europe's Universities beyond 2010: Diversity with a common purpose [Електронний ресурс] / European University Association. – Режим доступу : http://www.eua.be/Libraries/quality-assurance/lisbon_declaration.pdf?sfvrsn=0

⁴¹ Олейникова О., Муравьева А. Прогнозы потребности в умениях и профессиональное образование и обучение – опыт ЕС [Електронний ресурс] / Центр изучения проблем профессионального образования. – Режим доступу : <http://www.cvets.ru/Modules/SNA-EC.pdf>

та інформальної освіти тощо. Очевидно, що всі ці напрями потребують законодавчого забезпечення та врегулювання. Наразі зазначені проблеми ще не отримали чіткої артикуляції в законах та законопроектах.

Сьогодні маємо лише побіжну згадку цих напрямів у Законі України «Про вищу освіту» та новому Законі України «Про освіту». Міністр освіти і науки України Л. Гриневич наголосила, що закон «Про освіту» має описувати принаймні головні основи освітньої реформи: від дошкільної освіти до освіти дорослих, а відтак відповідно до положень галузевого закону розроблятимуться спеціальні закони – «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійну освіту», «Про освіту дорослих»⁴².

Тут варто зробити важливе зауваження. Освіта дорослих є частиною більш широкого феномену – освіти протягом життя (*Life Long Learning, LLL*). Тому доцільно розробляти і приймати саме Закон «Про освіту протягом життя», яким, окрім освіти дорослих, буде врегульовано державну політику щодо різноманітних форм і видів освіти (неформальної, інформальної, домашньої, дистанційної, екстернату тощо).

Сьогодні підтвердження результатів неформального навчання регламентується законами України «Про зайнятість населення» та «Про професійний розвиток працівників». Однак основний акцент у них зроблено на робітничих професіях, що є суттєвим недоліком, оскільки не враховує глобальні тенденції розвитку економіки, які демонструють зменшення частки робітничих професій та швидке зростання сегмента кваліфікованих фахівців невикробничої сфери, ІТ-галузі, соціальних комунікацій та послуг тощо.

За деякими оцінками, *фінансовий потенціал ринку освіти протягом життя в Україні становить близько 117 млрд грн на рік, тобто 7,8 % ВВП України*, що характеризує освіту як одну з провідних галузей у структурі вітчизняної економіки. Прогнозоване зростання становить 3–7 % щорічно протягом наступного десятиліття. Таким чином, до 2024 р. він збільшиться до 150 млрд грн⁴³.

Слід зауважити, що концепція *LLL* з моменту свого виникнення зазнала значних змін. У 1970–1980-х роках безперервна освіта була орієнтована на надання непривілейованим верствам населення можливості зміни свого статусу завдяки підвищенню освітнього рівня. На початку 2000-х років освіта протягом життя розглядалася переважно як засіб адаптації трудових ресурсів до швидких технологічних змін. Сьогодні в концепції *LLL* посилюються мотиви особистісного зростання. Опитування, проведене серед громадян країн ЄС, засвідчило, що 70 % респондентів виявили бажання вчитися. При цьому 80 % вважають, що освіта має покращити їхнє професійне життя, а 72 % – особисте⁴⁴.

Усвідомлення важливості освіти протягом життя для людського розвитку сприяло на початку XXI ст. модернізації європейської політики у сфері освіти. Так, на Лісабонському саміті Ради Європи у березні 2000 р. прийнято Меморандум освіти протягом життя (*A Memorandum of Lifelong Learning*)⁴⁵. У документі підкреслюється, що безперервна освіта має стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності й зайнятості.

Розвиток системи освіти протягом життя має велике значення для досягнення відповідності ринків праці й освіти, забезпечення вітчизняної економіки кваліфікованими кадрами, зниження рівня безробіття, а отже, безпосередньо впливає на гуманітарну безпеку держави.

⁴² Стратегічний напрям реформи зрозумілий, – Гриневич [Електронний ресурс] / Osvita.ua. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/reform/49558/>

⁴³ Потенціал вітчизняного ринку освіти протягом життя [Електронний ресурс] / Освітня політика. Портал громадських експертів. – Режим доступу : <http://mvshky3boruw63rnovqs433sm4.cmlle.ru/ua/tsifri-i-fakti/367-potentsial-vitchiznyanogo-rinku-osviti-protyagom-zhittya>

⁴⁴ Towards an institutional strategy for Lifelong Learning in Higher Professional Education [Електронний ресурс] / FLLLEX consortium. – May 2012. – Режим доступу : www.aqu.cat/doc/doc_16974883_1.pdf

⁴⁵ A Memorandum on Lifelong Learning [Електронний ресурс] / Commission of the european communities. – Режим доступу : http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf

Світові тенденції розвитку освіти

Світовим трендом у сучасній освіті є прискорений розвиток таких напрямів, як освіта протягом життя (*LLL*), неформальна та інформальна освіта, дистанційна освіта – переважно в *online* форматах. 18 грудня 2006 р. Європейський парламент та Рада ЄС прийняли Рекомендації 2006/962/ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя». Основні компетенції тут визначаються як необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування.

Еталонні рамки визначають вісім основних компетенцій:

- 1) спілкування рідною мовою;
- 2) спілкування іноземними мовами;
- 3) знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки;
- 4) навички роботи з цифровими носіями;
- 5) навчання задля здобуття знань;
- 6) соціальні та громадянські навички;
- 7) ініціативність і практичність;
- 8) обізнаність та самовираження у сфері культури.

«Усі основні компетенції вважаються однаково важливими, оскільки кожна з них допомагає успішному життю в суспільстві, що будується на знаннях. Багато компетенцій є близькими та пов'язаними: аспекти, які є основними в одній області, допомагають іншій. Загальні знання мов, освіченість, здібність до кількісного мислення та обізнаність у сфері інформаційних та комунікаційних технологій – це необхідна основа для навчання, а навчання заради здобуття знань включає всю навчальну діяльність. Еталонними рамками застосовується ряд пунктів: критичне мислення, творчість, ініціативність, вміння вирішувати проблеми, оцінка ризику, вміння приймати рішення та вміння конструктивно керувати емоціями. Усі вони важливі для всіх восьми основних компетенцій»⁴⁶.

У майбутньому на розвиток неформальної освіти будуть впливати три *глобальні тенденції*. Перша – зростання т. зв. гігономіки (*Gig Economy*), яка проявляється в тому, що дедалі більше людей надають перевагу роботі на себе перед зайнятістю на традиційній роботі. Другий глобальний тренд пов'язаний із прагненням сучасної людини до індивідуальної самореалізації. Третій полягає в децентралізації глобального освітнього ринку. Нинішні споживачі освітніх послуг тепер самі вирішують, що, коли і в який спосіб вони хочуть вивчати. Дистанційна освіта на основі інформаційних технологій дозволяє врахувати ці тенденції⁴⁷. Варто також акцентувати увагу на підвищенні ролі неформальної онлайн-освіти для кар'єрного зростання. Можна стверджувати, що в майбутньому така форма навчання дозволить освоїти необхідний рівень з кожної дисципліни, залежно від вимог професії.

Упровадження нових форм навчання як чинник модернізації освітньої системи

Глобальний ринок онлайн-освіти у 2014 р. оцінювався в 165,36 млрд дол. США і, за прогнозами, зростатиме в середньому на 5,08 % до кожного попереднього року до позначки 243,8 млрд дол. США до 2022 р. Ключовими чинниками зростання ринку онлайн-освіти

⁴⁶ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_975

⁴⁷ Connie I. Reimers-Hild. Future-Focused Leadership: Three Mega-Trends Influencing Distance Learning [Електронний ресурс] / University of Nebraska-Lincoln. – Режим доступу : <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1024&context=kimmelfacpub>

є швидке збільшення кількості користувачів Інтернету, гнучкість навчання, низька вартість, доступність⁴⁸.

Позитивне ставлення до використання нових технологій також невпинно зростає й у сфері формальної освіти. Якщо у 2002 р. менше половини респондентів з академічного середовища Сполучених Штатів вважали онлайн-освіту необхідною умовою для розвитку ВНЗ, то у 2012 р. майже 70 % представників навчальних закладів США зазначили, що онлайн-освіта є важливим елементом довгострокового стратегічного розвитку ВНЗ⁴⁹. За прогнозами експертів, до 2019 р. 50 % усіх курсів вищої школи США будуть надаватися в онлайн-режимі⁵⁰.

Аналогічна ситуація формується і на європейському освітньому ринку. За даними звіту *Impact of Distance Education on Adult Learning*, лише 20 % вищих навчальних закладів Європи, які брали участь в опитуванні, не пропонують ніяких дистанційних курсів; 9 % пропонують отримання виключно онлайн-освіти. Половина ВНЗ пропонує онлайн-курси як доповнення до основного навчального процесу, ще 20 % будують навчання на основі змішаної моделі⁵¹.

Дедалі більшої популярності набувають форми змішаної освіти. Засновник масових відкритих онлайн-курсів *edX* Анант Агарвал (*Anant Agarwal*) пропонує альтернативу стандартній американській моделі чотирирічного навчання у ВНЗ: студенти проходять перший вступний курс за допомогою дистанційного навчання, наступні два роки вони відвідують університет, а в останній рік мають можливість працювати неповний робочий день і закінчити навчання в режимі онлайн. На його думку, така модель може бути більш приваблива, ніж традиційна, особливо для охочих поєднати навчання з роботою або доглядом за дитиною⁵².

У Массачусетському технологічному інституті створено платформу для онлайн-навчання – *MIT OpenCourseWare*, де можна пройти навчання на понад 2000 курсів не тільки англійською, а й низкою інших мов. Онлайн-курси використовуються в навчальному процесі самого Массачусетського інституту, доступ до них – безкоштовний. Як свідчить практика, застосування змішаної моделі навчання виявляється продуктивнішим, тому що дає змогу активізувати інтерес тих, хто навчається, підвищити їхню успішність, а головне – така модель враховує мінливий стиль життя суспільства.

Можна стверджувати, що світовий ринок освітніх послуг у подальшому буде характеризуватися стрімким розвитком освіти протягом життя, в якій чільне місце дедалі більше посідатимуть різноманітні форми онлайн-освіти.

Новітні форми навчання в Україні

Розвиток освіти з використанням сучасних технологій в Україні відчутного поширення поки що не набув. Проте певні досягнення у цій сфері вже можна відзначити. Вельми успішним є громадський проект масових відкритих онлайн-курсів *Prometheus* із власною онлайн-платформою. Від старту в 2014 р. *Prometheus* нині має аудиторію в сотні тисяч слухачів, пропонуючи десятки безкоштовних онлайн-курсів. Охоплено різноманітні напрями:

⁴⁸ Global E-Learning Market Outlook (2014–2022) [Електронний ресурс] / PR Newswire, New York. – 2015, Sept. 21. – Режим доступу : <http://www.prnewswire.com/news-releases/global-e-learning-market-outlook-2014-2022-300146534.html>

⁴⁹ Allen I.E., Seaman J. Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States [Електронний ресурс] / Babson Survey Research Group and Quahog Research Group. – Режим доступу : <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf>

⁵⁰ Horn Michael, Speaker Keynote. Disrupting Class: How Disruptive Innovation Will Change the Way the World [Електронний ресурс] / NBOA. – Режим доступу : <http://www.nboa.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.aspx?DocumentFileKey=e247025f-65d9-4c61-a853-c8c4febe1119>

⁵¹ Distance education in European higher education. [Електронний ресурс] / The IDEAL Project. – Report 1 (of 3), 2014. – Режим доступу : https://idealprojectblog.files.wordpress.com/2013/11/ideal_report_final.pdf

⁵² The future of universities: The digital degree [Електронний ресурс] // The Economist. – 2014, June 28. – Режим доступу : <http://www.economist.com/news/briefing/21605899-staid-higher-education-business-about-experience-welcome-earthquake-digital>

громадянська освіта, історія України, підприємництво, основи державної політики, аналіз даних, ІТ-технології, основи інформаційної безпеки та ін. До співпраці залучені як фахівці-практики, представники відомих компаній (*IBM, Microsoft, VideoGorillas, EPAM* та ін.), так і викладачі провідних ВНЗ – Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Києво-Могилянської академії, Університету Торонто та ін.

Показово, що в 2016 р. *Prometheus* за сорок днів на платформі «Спільнокошт» вдалося зібрати понад 500 тис. грн і стати за всю історію України другою за обсягом зібраних коштів краудфандинговою кампанією. Це є безумовним свідченням значної зацікавленості в розвитку новітніх форм освіти як громадськості, так і бізнесу.

У кількох українських ВНЗ в різних містах запущено проект змішаного навчання. Провідними викладачами України та світу створено й перекладено нові масові безкоштовні онлайн-курси. Студенти можуть дивитися лекції найкращих викладачів і виконувати завдання онлайн, а у ВНЗ працювати над практичними заняттями та складати фінальні заліки⁵³.

Існує також проект *EdEra (Educational Era)*, який створює онлайн-курси та освітній контент широкого спектра. Понад 25 тис. старшокласників зареєструвалися на онлайн-курсах *EdEra*. Разом з експертами з усієї України у 2016 р. платформа *EdEra* спільно з Міністерством освіти та науки України працювала над оновленням навчальних програм для початкової школи. Було розроблено відеорекомендації для вчителів, які мають уже понад 200 тис. переглядів. У співпраці з ПРООН створено інтерактивний урок з антикорупційної тематики, доступний для всіх шкіл⁵⁴.

Однак варто визнати, що залишається невирішеною проблема визнання кваліфікацій, здобутих за допомогою онлайн-освіти. Ця проблема є актуальною не лише для України. Більшість університетів розвинених країн, що створюють масові онлайн-курси, навіть своїм студентам поки що не видають кредитні бали після їх завершення. Цінність сертифікатів, що пропонуються різноманітними платформами масових онлайн-курсів, так само не визначена на ринку праці⁵⁵. Тому для української системи освіти важливим завданням є напрацювання механізмів сертифікації освітніх онлайн-курсів, підтвердженої як провідними навчальними закладами та роботодавцями, так і державними органами освіти.

У сучасних умовах для нашої країни у зв'язку з анексією Криму та окупацією частини східних територій України дистанційна, а саме онлайн-освіта, набуває особливого значення. Важливу роль у цьому процесі мають відігравати саме новітні форми освіти, які надають можливість готуватися до екзаменів (складання ЗНО), отримувати сучасні знання та кваліфікації. МОН України здійснює роботу щодо надання можливостей молоді з окупованих територій отримувати повноцінну освіту в Україні значною мірою з використанням новітніх технологій⁵⁶.

Важливим напрямом упровадження новітніх технологій в освітні процеси є використання електронних підручників, що має високий потенціал як для поліпшення якості й ефективності навчання, так і для збереження здоров'я учнів. Утім, з метою дійсно широкого впровадження електронних навчальних матеріалів у практику середньої школи необхідно попередньо розробити і впровадити єдині державні стандарти щодо електронних підручників, урахувавши можливості використання інтерактивності та представлення у них мультимедійного змісту. Надання доступу до електронних копій традиційних паперових підручників є лише підміною серйозної роботи з розроблення та впровадження сучасних електронних навчальних матеріалів у широку освітню практику.

⁵³ Prometheus – громадський проект масових відкритих онлайн-курсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prometheus.org.ua/>

⁵⁴ Educational Era [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ed-era.com/>

⁵⁵ Mintz Steven. The Future of MOOCs [Електронний ресурс] / Inside Higher Ed. – Режим доступу : <https://www.insidehighered.com/blogs/higher-ed-beta/future-moocs>

⁵⁶ Для жителів Донбасу і Криму [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/dlya-zhiteliv-donbasu-i-krimu/>

ІНТЕГРАЦІЯ НАУКИ Й ОСВІТИ ЯК БЕЗПЕКОВИЙ ЧИННИК

---

*Все минуще – швидкоплинне,
і лише наука – довговічна.*
Себастьян Брант

Суспільно-політичні та економічні виклики сьогодення вимагають розвитку та поглиблення інтеграційних процесів української науки й освіти як одного з найважливіших шляхів підвищення ефективності наукової та освітньої сфери, формування економіки знань, а також інтеграції вітчизняної науки до світового дослідницького простору.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі (17–20 січня 2017 р.) Четверту промислову революцію було визнано фактом, що визначатиме в наступні десятиліття економічне, політичне, соціальне й безпекове обличчя світу. Нова промислова революція, що розгортається у нас на очах і вплине на життя всіх груп людської спільноти, є ще одним наочним підтвердженням висновку про визначальний характер науки й технологій у сучасному світі. Наука і пов'язані з нею технології дедалі більше стають джерелом зростання продуктивності праці, інвестиції забезпечують значно вищі результати за наявності висококваліфікованих працівників і сучасної технологічної бази. Четверта промислова революція також засвідчує справедливість перевіреної історією істини: без науки неможливі повноцінний суверенітет держави, її міжнародний авторитет та ефективна політика національної безпеки.

Однією з ключових проблем наукової сфери України на сучасному етапі є системна суперечність між наявністю потужного наукового комплексу, здатного продукувати результати високого світового рівня, та браком адекватного попиту з боку національної економіки на існуючі й потенційні результати досліджень і розробок українських науковців. Сучасна наука повноцінно функціонує там, де працює і розвивається виробництво. Тому радикальне вирішення питань розвитку вітчизняної науки, враховуючи обсяги системи та її значення для суспільства, потребує масштабних перетворень, що виходять за межі самої наукової сфери. Передусім ідеться про необхідність розвитку сучасних наукоємних виробництв, конкурентного середовища, заохочення підприємницької активності громадян.

Оскільки кризовий стан вітчизняної науково-технічної сфери значною мірою зумовлений недостатньо ефективною системою управління та фактичною відмежованістю науки від виробництва, то реформа наукової сфери передбачає комплекс структурних перетворень у системі організації та функціонування науки. Результатом реформування останньої має стати створення ефективної моделі взаємодії «наука – освіта – економіка – інновації».

Для плідної діяльності науки надзвичайно важливим є законодавче забезпечення реформи. Під час формування нормативно-правової бази особливу увагу потрібно звернути на:

- визначення пріоритетних напрямів розвитку науки та інновацій;
- захист прав інтелектуальної власності;
- залучення венчурних інвестицій до фінансування;

- створення корпоративних науково-навчальних структур;
- забезпечення пільгового режиму реалізації науково-інноваційних проектів;
- створення необхідних організаційно-правових та ресурсних умов для формування системи забезпечення інноваційної сфери кадрами вищої кваліфікації.

Ефективна взаємодія науки та вищої школи – вагомий складник науково-освітньої реформи

Важливими для всебічного розвитку інтеграційних процесів є організація спільних науково-навчальних об'єднань, кафедр у наукових установах, стимулювання створення програм спільних міждисциплінарних досліджень і розробок, спільних лабораторій (також і віртуальних) академічних учених та дослідників університетів, що працюють за певними цільовими конкурсними програмами, в яких студенти та аспіранти зможуть працювати як дослідники. Стимулом для такої науково-освітньої співпраці може стати включення до умов отримання дослідницького гранту вимоги щодо створення змішаного складу наукової команди, наявності в команді виконавців певної кількості молодих учених, студентів та аспірантів, а також усіяке заохочення практики, коли викладачі університетів працюють у наукових інститутах на засадах неповної зайнятості і, навпаки, учені з наукових інститутів залучаються до викладання окремих лекційних курсів у ВНЗ.

Важливим елементом співпраці науки й економіки є розвиток венчурної та інноваційної інфраструктури. Необхідно посилити діяльність мережі інноваційних центрів та виконання ними функції щодо підтримки й інфраструктурного забезпечення інновацій. Держава повинна взяти на себе роль двигуна інноваційного розвитку, передусім через економічні методи регулювання діяльності.

Закордонний досвід

Україні став би в пригоді закордонний досвід ефективної моделі функціонування науково-освітньої системи. Зокрема, успішним прикладом співпраці науки та освіти, перетворення основних результатів досліджень у продукти, які сприяють економічному й соціальному прогресу, є діяльність Товариства ім. Макса Планка у Німеччині.

Так, важливим складником успішної діяльності цього Товариства є відкриття 63 спільних з університетами та світовими науковими центрами міжнародних дослідницьких шкіл підготовки *PhD*. При таких школах функціонує система дослідницьких груп, які можуть очолювати молоді вчені зі ступенем *PhD*, що отримують фінансову підтримку протягом 5 років. Додаткову перевагу в науковому змаганні мають структури, які можуть забезпечити участь студентів у науковому процесі на етапі підготовки магістрів. Зазначені структури не лише забезпечують підготовку кадрів вищої кваліфікації в галузі науки, а й здійснюють постійну взаємодію міжнародної наукової еліти та найбільш талановитої молоді тих країн, у яких ці школи розташовані. Високий рівень фундаментальної науки дає змогу підтримувати настільки ж високий рівень викладання у провідних університетах⁵⁷.

Наукова робота в університетах

Для підвищення якості освіти в українських ВНЗ та відповідного зростання позицій вітчизняних ВНЗ у міжнародних рейтингах наука має бути представлена на належному рівні.

⁵⁷ Шевченко А., Шадура В. Дослідницька «парасолька», або реформа НАНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/science/doslidnicka-parasolka-abo-reforma-nanu-.html>

В Україні лише університети-лідери спроможні видавати науковий продукт світового рівня, а в діяльності більшості університетів наукова робота є незначною. Цьому заважає висока завантаженість викладацького корпусу суто педагогічними функціями, слабка технічна оснащеність вузівських лабораторій, відсутність доступу до електронних баз наукової інформації та незадовільна комплектація університетських бібліотек науковою і навчальною літературою.

Важливим завданням Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII є подолання розриву між наукою та освітою. Одним із напрямів реформування системи вищої освіти в Україні мало б стати створення дослідницьких університетів за зразком закордонних, що посідають лідерські позиції у світових рейтингах. Започаткування в Україні діяльності з надання дослідницького статусу для окремих університетів передбачало насамперед створення умов для отримання не масової, а елітної освіти, яка б ґрунтувалася на органічному поєднанні у функціонуванні таких університетів трьох складників: навчання, наукові дослідження та впровадження інноваційних технологій. Статус дослідницьких мали отримати кілька найкращих університетів зі збільшенням фінансування на наукові дослідження, але на сьогодні в Україні 14 таких університетів уже працюють, що призвело до розпорошення коштів та ресурсів⁵⁸.

Нині реформування наукового складника вищої освіти гальмується через недостатню нормативну базу. Успішна імплементація законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про вищу освіту» потребує внесення до цих документів низки доповнень і уточнень, які б урегулювали такі моменти:

- запровадження механізму захисту прав інтелектуальної власності вітчизняних наукових установ та вчених на науковий та науково-технічний результат, отриманий за участю іноземних партнерів, які претендують на право інтелектуальної власності на науково-технічні (прикладні) розробки;
- визначення терміну стажування молодих учених за кордоном, оскільки вітчизняні наукові установи й університети не мають права утримувати співробітника в штаті більше дев'яти місяців (уточнення статті 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»);
- створення «професійних аспірантур (докторантур)», які готуватимуть для бізнесу висококваліфіковану робочу силу, котра має навички дослідницької роботи, що забезпечить посилення науково-виробничого складника аспірантської (докторської) технічної підготовки, взаємодію держави, науки, освіти та бізнесу (доповнення до Закону України «Про вищу освіту»).

Досі не підготовлено й не затверджено досить важливий урядовий акт про дослідницький університет та критерії, що містять показники співвідношення кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищих навчальних закладів⁵⁹.

Однак слід зауважити, що частина національних університетів та науково-дослідних інститутів НАНУ вже давно й активно співпрацюють. У НАНУ функціонують 12 науково-дослідних установ, які одночасно підпорядковані Національній академії наук та Міністерству освіти і науки України, що оформлено відповідною угодою. Підготовка студентів низки університетів здійснюється на базових кафедрах у 20 установах НАНУ. Крім цього, близько 1,8 тис. співробітників НАНУ викладають у вищих навчальних закладах. При НАНУ України функціонують 67 центрів колективного користування, де університетські викладачі можуть працювати на найновішому обладнанні⁶⁰.

Співпраця наукових та освітніх закладів дає свої позитивні результати. Наприклад, для вдосконалення системи підготовки матеріалознавців та металургів підтримується тісне

⁵⁸ Дослідницькі університети України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/glossary/38681/>

⁵⁹ Комітет з питань науки і освіти завершив 2016 рік розширеним підсумковим засіданням [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/news/Novyny/139324.html>

⁶⁰ Куценко В.І. Співпраця освіти та науки у розбудові інноваційної економіки // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2. – С. 100–107.

співробітництво інженерно-фізичного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» з установами Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства НАН України⁶¹.

Налагодження співпраці з високотехнологічним виробництвом

Щоб реально запрацювала тріада «навчання – наукові дослідження – упровадження інновацій» вища школа, крім структур НАНУ, повинна взаємодіяти з високотехнологічним виробництвом. Просуватись у цьому напрямку дозволять угоди про проведення пілотного експерименту, підписані між ДП «КБ «Південне» та НАНУ, а також між ДП «КБ «Південне» і двадцятьма університетами МОНУ⁶².

Одним зі шляхів формування пріоритетів і державних замовлень на науку в університетах може стати залучення представників підприємств, які успішно працюють на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Нині, коли проти України ведеться гібридна війна, надзвичайно важливою є співпраця учених та вітчизняних підприємств оборонного комплексу. Продуктами спільної роботи студентсько-викладацького складу «Київської політехніки» та оборонпрому є розробки сучасної української автоматичної стрілецької зброї, гідроакустичні системи, які забезпечують виявлення підводних засобів, автоматизована система охорони кордонів, системи протидії кібератакам, інші інновації⁶³.

В умовах зовнішньої агресії та міжнародної невизначеності військово-політичне керівництво держави потребує високоякісних науково-аналітичних, прогнозних розробок. Створення таких розробок, передусім в інтересах національної безпеки України, варто вивести в окремий напрям наукового і технологічного розвитку. Виконання цього завдання вимагає об'єднання зусиль та постійної координації науковців, представників оборонно-безпекового сектору, громадянського суспільства. Відповідно, потрібна єдина точка прикладення зусиль і знань, єдиний науковий центр, здатний об'єднати науковців, які працюють у різних установах, а також забезпечити постійну координацію з державними органами, що визначають безпекову політику держави.

У розвинених країнах визначальною є тенденція до розширення технологічної і наукової кооперації між університетами та іноземними промисловими фірмами. Українські вчені мають напрацювання світового рівня, а інтеграція академічної та університетської науки може дати додатковий поштовх іноземним інвестиціям. Також позитивну роль у залученні коштів може відіграти міжнародна наукова співпраця університетів, які спільно виконуватимуть замовлення на розробки.

Посилення наукового складника у ВНЗ, розвиток університетської науки є одним із пріоритетів МОНУ. Незважаючи на економічні труднощі та обмеженість у коштах, у 2017 р. фінансування наукових досліджень і розробок ВНЗ та наукових установ, що належать до сфери управління міністерства, збільшилося майже на 40 % – із 366,6 до 507,4 млн грн. Нині фінансування наукових досліджень і розробок у ВНЗ відбувається за прозорим конкурсним відбором, що дає змогу обирати кращі проекти та кращі колективи, здатні їх реалізувати.

⁶¹ Сесія Загальних зборів Національної академії наук України, присвячена підсумкам діяльності Академії у 2016 році й основним напрямам її подальшої роботи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/17031.3.030.pdf

⁶² Янковий В. Наука в університетах [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 13. – 5 квіт. – Режим доступу : <https://gazeta.dt.ua/science/nauka-v-universitetah-.html>

⁶³ Президент ознайомився з розробками студентів та науковців КПІ [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-oznajomiv-sya-z-rozrobkami-studentiv-ta-naukovciv-k-38041>

Наприклад, у 2016 р. в конкурсі взяли участь 132 навчальні заклади, які подали 834 проекти. З них експертами було відібрано 511, що будуть профінансовані у 2017 р. Нині у МОН триває робота над удосконаленням порядку проведення конкурсу з метою збільшення кількості досліджень прикладного характеру. Також серед пріоритетних – дослідження, спрямовані на підвищення обороноздатності й безпеки країни⁶⁴.

Розвиток кадрового потенціалу

Одним із основних ресурсів інноваційної економіки є кадровий потенціал науки, освіти і високотехнологічних секторів виробництва. Наголошується на ключовій ролі досліджень та підвищенні якості підготовки кадрів вищої кваліфікації, передусім молодих науковців. Вирішення цієї проблеми також потребує тісної співпраці науки та освіти.

Формування кадрового складу науки в Україні відбувається всупереч загальносвітовим тенденціям. Якщо у світі за останні роки кількість учених збільшилася на 20 %, то в Україні лише упродовж 2015 р. у НАНУ звільнено 2 730 осіб, з них – 95 докторів наук і 511 кандидатів наук. Крім того, вітчизняна наука втрачає значні кошти: щоб «виростити» кандидата наук, потрібно як мінімум 10 років, докторанта – ще більше часу. Водночас показники поповнення Академії та університетів науковою молоддю суттєво погіршилися. Причинами такої ситуації є: недофінансування науки, низька заробітна плата, неможливість виконання досліджень на високому науковому рівні через низький рівень матеріально-технічної бази, незатребуваність, відсутність перспектив кар'єрного зростання, нестабільність, відсутність власного житла.

У річищі загальної тенденції щодо виїзду кваліфікованих фахівців за кордон, про яку згадувалося в попередньому розділі, загрозливих масштабів набуває також рівень «відпливу інтелекту» з України, який на сьогодні є одним із найбільших у світі. При цьому країну покидають кращі, найбільш перспективні молоді вчені. Серед науковців, які виїхали за останні п'ять років з України на постійне місце проживання за кордон, переважали біологи, фізики та математики, тобто фахівці, від яких багато в чому залежить інноваційний розвиток. Крім того, всередині України значна частина молодих учених залишає наукову діяльність і йде в інші сегменти господарства країни, що також є важливою причиною для здійснення реформ у цій сфері.

Таким чином, Україна потребує суттєвого реформування системи підготовки кадрів вищої кваліфікації з урахуванням міжнародних тенденцій модернізації докторської освіти.

На сучасному етапі розвиток економіки знань призвів до того, що навички та компетенції, які формуються в аспірантурі (докторантурі), виявляються затребуваними не лише в межах академічної праці, а й в інших сферах, що поєднуються з інтелектуальними видами діяльності. Це спричинило низьку ефективність традиційної моделі індивідуального «учнівства» як провідної форми підготовки майбутніх дослідників і в поєднанні зі змістовим ускладненням підготовки та збільшенням мобільності навчання зумовило необхідність впровадження структурованих аспірантських (докторських) програм.

У розвинених країнах Західної Європи масова підготовка докторантів спонукала до реформування систем підготовки кадрів вищої кваліфікації. Це призвело до розроблення підвищених вимог до змісту освітньої підготовки докторантів (аспірантів) у сучасній моделі європейської докторантури: освітні програми повинні бути спрямованими на докторанта (акцент – на задоволенні особистих професійних запитів, підготовці до кар'єри в академічній та неакадемічній сферах). Обов'язковою умовою підвищення якості підготовки є введення

⁶⁴ Фінансування наукових досліджень і розробок в університетах збільшилось майже на 40 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2017/03/01/finansuvannya-naukovix-doslidzhen-i-rozrobok-zbilshilos-majzhe-na-40/>

та поширення структурованих докторських програм. Відтак найважливішим компонентом докторської програми має стати розвиток переносних (універсальних) навичок, формування яких може здійснюватися за різними моделями.

Держава й університети повинні підтримувати і стимулювати міжнародну мобільність докторантів, розроблення інтегрованих міжнародних освітніх та дослідних програм, за якими видаються подвійні дипломи або спільні ступені. Ці програми мають спиратися на гнучкі внутрішньовузівські, міжвузівські або міжнародні структури, якими в більшості європейських університетів є докторські або дослідні школи, що створюються за проблемно-дисциплінарними засадами.

Докторська професійна підготовка здійснюється в науково-дослідницькій групі через формальні і неформальні контакти з науковим керівником (керівниками) та іншими дослідниками. Цей базис дослідницької підготовки доповнюється чітко спланованою індивідуальною освітньою програмою. Докторанти, які готуються до наукової або викладацької роботи, а також до кар'єри у сфері наукоємного бізнесу, отримують ґрунтовну освіту: поглиблену професійну підготовку (знання в обраній науковій дисципліні і в суміжних галузях знання, здатність до комплексного аналізу, креативні навички); компетенції з менеджменту у сфері досліджень і розробок (управління проектами та їх фінансуванням, професійні й етичні стандарти наукової та інноваційної діяльності); персональну ефективність (організація і планування наукової діяльності, управлінські навички, планування кар'єри, управління часом тощо); комунікативні компетенції.

Основними завданнями докторських (дослідних шкіл) є: встановлення чітких професійних вимог до процесу та якості навчання; удосконалення системи управління якістю наукових досліджень і підготовки аспірантів; забезпечення міждисциплінарності підготовки та входження молодих учених у наукове співтовариство; розвиток академічної мобільності та наукових комунікацій; підвищення наукового рівня дисертаційних досліджень; забезпечення фінансування дисертаційних досліджень.

Функціонування дослідних шкіл призводить до появи нових форм співпраці між інститутами, університетами та бізнесом (введення гнучких навчальних планів, проведення дисертаційних досліджень у рамках великих дослідницьких проектів). Основними засадами їх діяльності є: ретельний відбір кандидатів для навчання в дослідницькій школі; збалансована відповідальність сторін «аспірант – науковий керівник (керівники) – інститут – університет – підприємство-партнер»; включення аспірантів до складу наукових колективів, що виконують великі дослідницькі проекти; міждисциплінарність підготовки; включення до програми підготовки аспірантів стажувань у провідних зарубіжних наукових центрах; наявність системи контролю ефективності та якості навчання; максимальна наближеність тематики дисертаційних робіт до тематики НДР, співвиконавцями яких є аспіранти; орієнтованість докторських програм на динаміку ринку праці⁶⁵.

Перспективні форми підготовки науковців

У світі набуває поширення ефективна для навчання та розвитку кар'єри молодих дослідників система підготовки докторантів «3D-система», за якою з молодими дослідниками працюють два наставники (*Double Mentor*), ці дослідники є членами двох науково-дослідних установ (*Double Affiliation*) і проводять міждисциплінарні дослідження у двох галузях (*Double Discipline*).

Докторська дослідницька школа орієнтується на докторантів і центрується навколо конкретної дисципліни (напрям дослідження) або дослідної теми, або міждисциплінарної

⁶⁵ Doctoral Programmes in Europe's Universities: achievements and challenges [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://previa.uclm.es/actividades0708/talleres/taller/pdf/documentos/1.pdf>

галузі. Зазначені школи часто мають проектну спрямованість і можуть передбачати створення дослідницьких груп або мереж, до складу яких можуть входити кілька університетів, інститутів, підприємств. Ці структури забезпечують зв'язок із промисловістю, бізнесом та державними службами. Сьогодні у Європі близько 50 % університетів мають дослідні школи для підготовки *PhD*-здобувачів.

В Україні докторські школи за зразком докторських шкіл при вищих навчальних закладах країн ЄС та США функціонують з 2008 р. у НаУКМА. Їх досвід має бути використаний в університетах та інститутах країни.

Оскільки основу сучасної моделі світової вищої освіти становить органічне поєднання науки з навчальним процесом, головним суб'єктом наукового процесу в зарубіжному університеті визнано докторанта. Ключовим складником навчання на докторських програмах є поширення знань через проведення досліджень⁶⁶. Отже, треба ширше запроваджувати в українських університетах докторські програми та інститут постдокторантури. Адже наука в усьому світі створюється здебільшого руками «постдоків». Оскільки в Україні інституту постдокторантури фактично немає, держава повинна закласти правові механізми його започаткування. Вакансії «постдоків» у ВНЗ дозволять запрошувати вчених із провідних наукових центрів для проведення спільних розробок.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» спонукає до подальшого розвитку плідної конструктивної співпраці Національної академії наук, національних галузевих академій наук та Міністерства освіти і науки України, налагодження партнерських відносин у напрацюванні та здійсненні єдиної державної науково-інноваційної політики. Для поглиблення інтеграції науки та освіти велике значення має організація спільних науково-навчальних об'єднань. У них фактично зникне межа між дослідженнями й освітньо-кваліфікаційними роботами, між викладачем і вченим, оскільки наука передаватиме освіті останні досягнення, формуючи її передовий зміст, а вища школа забезпечуватиме наукову сферу майбутніми вченими, які обізнані із сучасною методологією науки. Тому важливим кроком є ухвалення рішення про створення Київського академічного університету як державної наукової установи подвійного підпорядкування – НАН України та МОН України⁶⁷.

Головною метою зазначеного університету є підготовка конкурентоспроможних висококваліфікованих фахівців у природничих, математичних та інженерно-технічних галузях, які найбільше впливають на інноваційний розвиток. Крім того, формування нової генерації національної наукової еліти, створення умов для професійної реалізації здібної молоді та припинення її відтоку з науки, а також інтенсифікація інтеграції нашої країни у світовий науковий простір – усе це має вивести вітчизняну науку та освіту на новий, вищий рівень, сприятиме зміцненню обороноздатності та безпеки держави.

Згідно зі світовими тенденціями Київський академічний університет має стати навчальним закладом нового типу, в основу роботи якого буде покладено поєднання навчального процесу з активним залученням викладачів та студентів до наукових досліджень інститутів Національної академії наук України.

Навчальний процес у цьому університеті буде організовано із застосуванням т. зв. «системи фізтеху», успішно реалізованої у Каліфорнійському технологічному інституті, Массачусетському технологічному інституті, а згодом – і в Московському фізико-технічному інституті. Зазначена система забезпечує раннє залучення студентів до науково-дослідної діяльності й гарантує їхню високу конкурентоспроможність як на ринку праці, так

⁶⁶ Становлення третього циклу освіти в Україні: дослідницькі університети / В.П. Моренець [та ін.]; Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». – К.: Пульсари, 2009. – С. 8–12.

⁶⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення державної наукової установи «Київський академічний університет» від 14 грудня 2016 р № 962-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-2016-%D1%80>

і на міжнародному ринку наукових та освітніх послуг. Ця система характеризується ретельним конкурсним відбором талановитої молоді, мотивованої до роботи в галузі природничих і технічних наук; високоякісною базовою фізико-математичною та інженерною освітою, що поєднується з розвитком навичок вирішення практичних завдань; індивідуальною підготовкою студентів безпосередньо науковцями шляхом їх залучення до науково-дослідної роботи.

Київський академічний університет створюється шляхом реорганізації Фізико-технічного навчально-наукового центру НАН України. Університет здійснюватиме набір студентів на бакалаврську програму на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, починаючи із заочної фізико-технічної школи для старшокласників Малої академії наук України на умовах ретельного відбору. Набір на освітні магістерські програми Київського академічного університету буде реалізовуватись у співпраці з профільними науковими установами НАН України. У підготовці бакалаврів академічного університету має також взяти участь НТУУ «Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського», класичні технічні університети Харкова, Львова, Дніпра, Одеси. Черговим етапом мають бути освітні програми третього циклу вищої освіти, які будуть реалізовуватися на базі академічних інститутів НАНУ із наступним рівнем конкурсного відбору⁶⁸.

Крім того, в університеті має бути реалізований пілотний проект із впровадження європейської системи *Full Time Equivalent (FTE)* – методики еквівалентного обрахування як викладацького, так і дослідницького навантаження професора-дослідника в європейських дослідницьких університетах. Адаптація цієї методики (еквівалентне обрахування повного робочого часу) для викладачів дослідницьких вищих навчальних закладів і наукових співробітників дослідницьких наукових установ дасть змогу ефективніше стимулювати активність учених⁶⁹.

Важливим складником формату академічного університету має стати створення міжнародної наглядової ради, що буде запорукою реалізації кращого світового досвіду підготовки наукової еліти, інтеграції української науки до європейського та світового дослідницького простору.

Якщо діяльність Державної наукової установи «Київський академічний університет» буде успішною, його досвід використовуватиметься у створенні регіональних академічних університетів у Харкові, Дніпрі, Львові та Одесі.

Питання створення Київського академічного університету розглядається в контексті реформи вищої освіти, серед пріоритетів якої – забезпечення якості вищої освіти, посилення у ній наукового складника та розвиток автономії вищих навчальних закладів. Важливою частиною цього процесу є підвищення конкурентоспроможності українських навчальних закладів, що супроводжується модернізацією мережі ВНЗ.

Також створення академічного університету є необхідним для забезпечення підготовки наукових кадрів для наукових установ і вищих навчальних закладів, формування нової генерації національної наукової еліти природничо-математичної та інженерно-технічної сфер, створення можливостей для самореалізації талановитої молоді в Україні.

Таким чином, створення Київського академічного університету як державної наукової установи подвійного підпорядкування є вкрай необхідним для забезпечення проривного розвитку нашої держави в галузі фундаментальних і прикладних досліджень за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, а також під час підготовки висококваліфікованих наукових кадрів для вітчизняних наукових установ і вищих навчальних закладів та з метою сприяння інтеграції у світовий освітньо-науковий простір. А підвищення освітніх стандартів, реалізація

⁶⁸ На спільному засіданні Президії НАН України та Колегії МОН розглянуто питання створення Київського академічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/03/28/naspilnomu-zasidanni-prezidiyi-nan-ukrayini-ta-kolegiyi-mon/>

⁶⁹ Спільне засідання Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nucpi.nas.gov.ua/news/item/61-2016-03-25-nanu-mon.html>

наукових напрацювань мають сприяти новій якості соціально-економічного розвитку, посилити обороноздатність країни.

Нагальною проблемою вітчизняної науки є *інтеграція до світового наукового простору*. Україна має зайняти гідне місце у міжнародному розподілі наукової праці. Необхідна робота зі створення у провідних наукових установах НАН України та провідних університетах умов для перетворення їх на центри реалізації міжнародних проектів і програм. Для цього потрібно розширювати практику залучення до досліджень зарубіжних учених у рамках наукового обміну, участі вітчизняних учених у наукових, науково-технічних та інноваційних проектах інших країн і великих корпорацій, різних міжнародних форумах, а також у міждержавних наукоємних проектах тощо.

В умовах незначних обсягів фінансування вітчизняним ученим потрібно визначити свої конкурентні переваги порівняно з іншими країнами та сконцентруватися на відповідних напрямках розвитку науки. Ці напрями мають формуватися на основі прогнозів розвитку науки і технологій у світі. Враховуючи фінансові можливості, важливо зосередити ресурси на невеликому колі перспективних напрямів і започаткувати реалізацію 5–10 державних програм у тих галузях науки, у яких українські вчені можуть досягнути результатів світового рівня.

Проблеми дослідницької інфраструктури мають вирішуватися шляхом поширення практики створення центрів колективного користування науковим обладнанням, де також буде забезпечено доступ до сучасної науково-технічної інформації. Крім того, потрібно створити загальну відкриту базу даних експериментального обладнання та інформаційної інфраструктури і запровадити систему відповідних грантів на їх модернізацію та підтримку функціонування.

З метою поліпшення координації роботи наукових установ, суб'єктів економічної діяльності, навчальних закладів та органів влади необхідно (у т. ч. відповідно до рекомендацій експертів Європейської Комісії) розробити єдину міжвідомчу Стратегію розвитку науково-технологічної та інноваційної системи.

Наслідком реформування науки та освіти в Україні, налагодження їх тісної взаємодії має стати формування системи інноваційного розвитку вітчизняної економіки, ефективного функціонування державних та суспільних структур, забезпечення національної безпеки.

СТАН ОСВІТИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ВІТЧИЗНЯНУ СИСТЕМУ ОСВІТИ

---

*Освіта – найпотужніша зброя,
яку ви можете використати,
щоб змінити світ.*
Нельсон Мандела

Російська агресія проти України вплинула на систему освіти на трьох територіальних рівнях: 1) окуповані території; 2) прифронтові райони й території розселення біженців і переселенців; 3) загальнодержавний рівень (оскільки агресія РФ стала реальністю для всієї держави, це вимагає відповідних змін у змісті, формах та організації освітнього процесу і в середній, і у вищій школах).⁷⁰ Ефективна нейтралізація її наслідків у галузі освіти, а також вироблення дієвої стратегії захисту українського гуманітарного простору загалом можливі лише за умови реалізації комплексних узгоджених заходів на всіх зазначених територіальних рівнях.

Довідково. Унаслідок бойових дій та злочинної діяльності російських військ і найманців незаконних збройних формувань сепаратистів в окремих районах Донецької та Луганської областей зруйновано чи зазнали ушкодження сотні освітніх закладів усіх рівнів. У *Донецькій області* частково або повністю зруйновано 176 загальноосвітніх шкіл, 86 дошкільних закладів, 28 професійно-технічних і 19 вищих навчальних закладів. На *Луганщині* зазнали руйнувань різного ступеня близько 40 шкіл і дошкільних навчальних закладів. Деякі з них у результаті прямих влучань мін та артилерійських снарядів досі потребують капітального ремонту або не підлягають відновленню. За даними Міністерства освіти і науки України, від початку бойових дій на Донбасі з тимчасово окупованих районів було евакуйовано 16 вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації. На підконтрольній терористам території в Донецькій області залишилися 515 шкіл і 558 дитячих садків, у Луганській – відповідно 366 та 297⁷¹.

Тяжкість втрат для освітньої системи України та українського суспільства стає особливо наочною з огляду на провідне місце освіти Донбасу до війни. Так, Донецька область посідала друге місце в державі за кількістю загальноосвітніх навчальних закладів і перше – за кількістю учнів, які в них навчалися.

---

⁷⁰ Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с. – С. 279.

⁷¹ Половина шкіл на Донбасі залишилися на непідконтрольній Україні території, – МОН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/news/polovina-shkol-donbasse-ostalis-nepodkontrolnoy-1441388143.html>

Певне зменшення масштабності та інтенсивності бойових дій на Донбасі впродовж 2016–2017 рр. дозволило частині молодих громадян повернутися до навчання (за оцінками Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), станом на 2015 р. до 50 тис. дітей у регіоні через бойові дії не мали змоги отримувати освіту⁷²).

Актуалізація нових проблем

По-перше, внаслідок шовіністичної українофобської політики, яка здійснюється російськими окупантами та їхніми пособниками в ОРДЛО, навчальні програми освітніх закладів були спотворені введенням нетипових (часом навіть відверто пропагандистських) предметів (як-от: «Язык народов Донбасса», «Литература народов Донбасса», «История Отечества», «Уроки гражданственности Донбасса» тощо). Викладання здійснюється не за програмами та матеріалами МОН України, а за завезеними російськими підручниками, що негативно позначається на якості та результатах освіти. В окупованому РФ Криму викладання взагалі здійснюється виключно за російськими програмами та матеріалами.

По-друге, масово порушуються мовні права громадян в освітній сфері. Зазначене, окрім іншого, зафіксовано в проміжному рішенні Міжнародного Суду ООН у справі «Україна проти Росії» від 19 квітня 2017 р.

Ще в 2015 р. Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ та Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин у своїх звітах наголошували на тому факті, що навчання українською мовою та її вивчення в Криму скорочується через тиск на адміністрації шкіл, вчителів, батьків та дітей, відтак переслідується мета – припинити будь-яке використання української мови у навчальному процесі.

Як зазначають експерти, на момент вторгнення російської армії та анексії півострова у школах Криму українською мовою навчалося 12,6 тис. дітей (близько 7,5 %). У вересні 2015 р. ситуація суттєво змінилася. Українською мовою навчалося 949 дітей, що становило 0,5 % від загальної кількості учнів. Навчання було організовано у 22 загальноосвітніх навчальних закладах 13 районів Криму. У 2015/2016 навчальному році було відкрито лише два перші класи з українською мовою навчання. У двох школах (міста Алушта та Феодосія) українською мовою навчалися учні в 1–9 класах. Окрім того, слід зазначити, що відповідно до законодавства країни-окупанта навчання у 10–11 класах відбувається винятково російською мовою⁷³. Аналогічні тенденції спостерігаються і в окупованих Росією ОРДЛО. У 2016/2017 навчальному році ситуація тільки погіршилася.

Зважаючи на скасування Держдумою РФ пріоритету міжнародного права над національним, згадане рішення МС ООН навряд чи істотно на щось вплине. Крім того, українська мова та символіка на окупованих територіях прямо позиціонуються як маркери ворога.

По-третє, учнів і студентів систематично намагаються залучити до протиправної терористичної діяльності РФ та російсько-сепаратистських НЗФ через добровільно-примусову (інколи факультативну та позаурочну, а інколи й фактично замість навчання) участь у різноманітних мілітаризованих заходах (на кшталт «навчальних військово-польових зборів») та воєнізованих таборах (військово-спортивних, військово-патріотичних, спортивно-оздоровчих тощо), заходах, які глорифікують керівництво РФ і самопроголошених «республік», а також бойовиків т. зв. «ДНР», «ЛНР», «Новоросії» тощо (комунікативних заходах, засіданнях

⁷² ЮНІСЕФ: Через війну на Донбасі діти платять найвищу ціну [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/20/7052702/>

⁷³ Олег Охредько: как в Крыму будут учить украинский язык [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/blogs/55507/>

«клубів» на кшталт «Патриот» з тематикою «Донбассу славу мы поем» (окремо для 1–6 та 7–11 класів), «виховних годинах» на кшталт «Я – гражданин Донецкой Народной Республики», конкурсах пропагандистських творів на кшталт «Герои нашей школы: наши выпускники – военнослужащие армии ДНР», змаганнях і виставках, приурочених до російських державних свят, тощо). На жаль, численні публічні викриття (як на національному, так і на міжнародному рівнях) цієї протиправної діяльності російських спецслужб щодо української молоді не допомогли виправити ситуацію і не примусили РФ відмовитися від своїх злочинних інтенцій. Навіть навпаки, ураховуючи тенденції в гуманітарній (зокрема, молодіжній та освітній) політиці Росії, можна прогнозувати, що ситуація в ОРДЛО та Криму в цьому аспекті тільки погіршуватиметься.

Зрозуміло, що все зазначене значно ускладнює опанування громадянами України на тимчасово окупованих РФ територіях знань, необхідних для подальшого навчання в українських закладах освіти, та потребує адекватної реакції з боку Української держави.

Дії української влади та громадськості

Минулого року ухвалено низку нормативно-правових актів, завдяки яким було врегульовано діяльність переміщених ВНЗ, що зумовило полегшення умов вступу до українських ВНЗ дітей з окупованих ОРДЛО, Криму та жителів т. зв. «сірої зони». Цього року значним кроком у напрямку забезпечення освітніх прав внутрішньо переміщених осіб і громадян України, які проживають у підконтрольних російськими терористами ОРДЛО та Криму, стало ухвалення 16 травня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України»⁷⁴. Цим законодавчим актом передбачено квоту обсягом 1000 місць державного замовлення за результатами вступних іспитів для навчання у ВНЗ Запорізької, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей для жителів тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму.

У березні Міністерством освіти і науки України затверджено Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах⁷⁵, яким передбачено спрощення правил зарахування до екстернату в загальноосвітніх навчальних закладах для жителів тимчасово окупованих територій та осіб, місцем проживання яких є територія проведення АТО. Крім того, для школярів і випускників з ОРДЛО та Криму було введено додаткову сесію складання вступних іспитів до ВНЗ України (з 3 по 12 липня 2017 р.), запущено спеціальний сайт (<http://dostupnaosvita.com.ua>) з інформаційними, методичними та навчальними матеріалами, а також передбачено значні заходи безпеки: усі їхні персональні дані при поданні документів будуть зашифровуватися⁷⁶. У такий спосіб держава не просто надала додаткові можливості для українців, які стали жертвами воєнних дій і окупації, – держава фактично подала співвітчизникам чіткий і недвозначний сигнал, що про них не забули, що, попри всі інсинуації російської пропаганди, вони не є громадянами «другого сорту» для України, що їх чекають на Батьківщині.

⁷⁴ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України» від 16 травня 2017 р. № 2026-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-19>

⁷⁵ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про екстернат у загальноосвітніх навчальних закладах» від 13 березня 2017 р. № 396 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0416-17>

⁷⁶ Фамілії абитуриєнтів із Крима і Донбасу будуть шифруватися [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://qha.com.ua/ru/obrazovanie/familii-abiturientov-iz-krima-i-donbassa-budut-shifrovatsya/173621/>

Довідково. За даними Міністерства освіти і науки України, під час вступної кампанії у 2016 р. в Україні діяли 12 освітніх центрів «Крим-Україна» і 28 освітніх центрів «Донбас-Україна», куди звернулися близько 3 тис. осіб зі східних регіонів і близько 350 осіб із Криму. Загалом до університетів України через освітні центри «Крим-Україна» вступили понад 150 осіб, через «Донбас-Україна» – 855 осіб. На «гарячу лінію» надійшло 4120 дзвінків, у т. ч. з Криму і Донбасу – близько 3 тис. У 2016 р. вперше за два роки МОН України зареєструвало зростання кількості вступників до ВНЗ з тимчасово окупованих територій⁷⁷.

Слід також наголосити на плідній та конструктивній участі громадськості (зокрема, Координаційного центру переміщених ВНЗ, ГО «Відкрита політика» та ін.) у спільних діях, спрямованих на забезпечення освітніх прав громадян України з тимчасово окупованих територій під час вступної кампанії-2016. Очевидно, що таку практику симбіотичної взаємодії державних органів та інститутів громадянського суспільства варто всіляко вітати та заохочувати і в наступні роки.

У цьому контексті потрібно зазначити, що, за попередніми даними, тимчасове припинення перевезення вантажів (ТППВ) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, запроваджене у березні 2017 р. Указом Президента України «Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України»⁷⁸, незважаючи на побоювання деяких експертів, не призвело до відчутної зміни інтенцій громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території, в освітній сфері (зокрема, щодо здобуття вищої освіти).

Напрями подальшої роботи

Важливим напрямом державних зусиль є забезпечення належного функціонування ВНЗ, евакуйованих з окупованої території. Для цього необхідно вирішити низку питань правового характеру, зокрема стосовно врегулювання та оновлення юридичного статусу таких ВНЗ відповідно до нових умов, матеріальної бази та показників студентського та викладацького складу. Крім того, для таких університетів доцільно переглянути нормативи щодо кількості викладачів і студентів (з огляду на об'єктивну неможливість збереження первинного викладацького та студентського складу через форс-мажорні обставини).

Під час подальшого вироблення державної стратегії (а так само – й окремих заходів) в освітній сфері важливо враховувати інтенції та зусилля агресора, спрямовані на подальший відрив Донбасу від України. Причому зазначене зовсім не обов'язково означає повну (на зразок Криму) інтеграцію самопроголошених «республік» до РФ, а може втілюватися в інших формах: від офіційного повного/часткового визнання т. зв. «ДНР» та «ЛНР», їх об'єднання у єдине псевдодержавне утворення, інтеграції їхніх «збройних сил» до ЗС РФ (за зразком Південної Осетії), до простого визнання Росією (передусім – на регіональному рівні) документів про освіту, отриману в освітніх закладах на непідконтрольних Україні територіях (що вже частково реалізовується).

Задля недопущення переорієнтації жителів тимчасово непідконтрольних районів на Росію в гуманітарно-культурному аспекті, а також забезпечення реалізації освітніх прав громадян України необхідно продовжити практику спрощеного вступу випускників середніх

⁷⁷ Кількість вступників до ВНЗ з окупованих територій вперше за 2 роки збільшилася – МОН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-donaccina/2090989-kilkist-vstupnikiv-do-vnz-z-okupovanih-teritorij-vperse-za-dva-roki-zbilasila-mon.html>

⁷⁸ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 р. «Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України» від 15 березня 2017 р. № 62/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/62/2017>

шкіл з ОРДЛО та Криму до українських ВНЗ та посилення інформування населення щодо перспектив отримання освіти в інших регіонах України.

Проблема соціалізації дітей війни ХХІ ст. є серйозним викликом для української системи освіти зокрема та суспільства загалом. Війна не лише популяризує агресію, насильницькі методи вирішення питань, а й дискредитує норми моралі мирного життя, норми права та діалог як засіб досягнення цілей, що значною мірою визначатиме норми поведінки громадян України, які пройшли становлення під час війни.

Актуальним є формування позитивного інформаційно-культурного контексту для такої соціалізації, що особливо важливо з огляду на масову, цілеспрямовану й системну роботу терористичних організацій та їхніх російських кураторів з дітьми та молоддю. Найбільшу стурбованість викликає навіть не кримінально-правовий аспект, а соціально-політичний: імовірно, що молодь Донбасу може поповнити лави екстремістської проросійської «п'ятої колони» в Україні, ставши «втраченим поколінням».

В умовах протистояння Української держави зовнішньому ворогу вітчизняна система освіти має функціонувати як потужний засіб утвердження української державницької свідомості й ідеології (передусім поміж учнівської й студентської молоді та в учительсько-викладацькому середовищі, яке разом із впливом засобів масової інформації відіграє важливу роль у формуванні думок широкого загалу). Це потребує особливого акценту на викладанні предметів гуманітарного циклу, у т. ч. вдосконалення навчальних програм з української мови та літератури, вітчизняної та всесвітньої історії, суспільствознавства, запровадження елементів сучасної медіаосвіти в чинні навчальні курси.

Пріоритет у системі освіти має надаватися кадровим питанням задля недопущення використання шкільних класів та університетських аудиторій як майданчиків поширення антиукраїнської пропаганди та міфологем «руського мира».

Очевидно, що повноцінна реалізація права на отримання освіти для громадян України – жителів тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму можлива тільки за умови повернення цих районів під юрисдикцію Української держави. Проте на поточному етапі необхідно вести планомірну та проактивну роботу в освітній сфері тимчасово окупованих районів. Передусім ідеться про налагодження й удосконалення дистанційних форм навчання, завдяки чому всі охочі отримають можливість опанувати українські навчальні програми, скласти іспити екстерном та отримувати відповідні документи державного зразка з подальшою можливістю вступу до українських професійних і вищих навчальних закладів.

Загалом питання впливу російської агресії на національну систему освіти та проблем освіти на тимчасово окупованих територіях, з огляду на їхню комплексність і значущість, потребують окремого ґрунтовного дослідження.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Серед чинників, що визначають актуальні для національної безпеки *проблемні зони в освітній системі*, з яких випливають критерії національної безпеки в освітній сфері, можна виокремити такі:

- рівень вивчення суспільствознавчих предметів (історія, політична та правова системи, єдині національні цінності);
- рівень знання іноземних мов;
- рівень опанування природничих наук, математики, а також набуття практичних навичок, необхідних для освоєння сучасних професій, у т. ч. пов'язаних із забезпеченням національної безпеки;
- доступність середньої освіти (в українських умовах – негативні наслідки можливого погіршення рівня доступності та якості середньої освіти);
- ступінь соціальної нерівності (в українських умовах – між багатими та бідними, між містом і селом);
- здатність системи залучати, готувати і винагороджувати висококваліфікованих учителів;
- ступінь відповідності знань і навичок, які дає система освіти, потребам економіки та завданням, що стоять перед державою і суспільством.

Для подолання недоліків у роботі системи освіти, пов'язаних із потенційними загрозами національній безпеці, може бути доцільним вжиття низки заходів з урахуванням вітчизняних реалій та особливостей. Так, реформування середньої освіти, що передбачає суттєве оновлення навчальних програм, дає змогу внесення до них відповідних змін у пріоритетних навчальних напрямках (природничі науки, технології, математика, іноземні мови, предмети суспільствознавчого циклу). Зовнішнє незалежне оцінювання та система державних підсумкових атестацій дозволяють оперативно й докладно визначати поточний стан і динаміку результатів навчального процесу за пріоритетними дисциплінами. Щодо можливостей вибору для учнів і батьків, то в нинішніх вітчизняних умовах оптимальним варіантом поліпшення становища є запровадження додаткових механізмів стимулювання навчання за пріоритетними напрямами, доступне для всіх здібних молодих людей, незалежно від майнового стану їхніх родин (у т. ч. дистанційне навчання, предметні олімпіади, колективні проекти, підтримка студентів, що навчаються за пріоритетними спеціальностями).

Найбільш значущими у безпековому вимірі *освітніми напрямами, що мають визначати конкретні заходи освітньої політики, є:*

- збереження високих показників охоплення освітою при поліпшенні її якості;
- поліпшення стану вивчення пріоритетних груп навчальних дисциплін, передусім природничо-наукового, суспільствознавчого (у т. ч. євроінтеграційного), інформаційно-технологічного напрямів, а також іноземних мов;

- розширення сфери вживання української мови з метою зміцнення національної ідентичності та протидії маніпуляціям з боку влади РФ, які використовують російську одночасно і як засіб впливу, і як потенційний маркер «іншості»;
- європейський освітній компонент (європейська історія, правова, політична система ЄС, європейські цінності, Україна як невіддільна частина єдиної європейської цивілізації);
- опанування підприємницьких навичок, заохочення автономної ініціативності, а також навичок, необхідних для колективної роботи і творчості;
- оновлення форм і змісту освіти з метою кращої підготовки молодих громадян до ефективної праці та захисту України;
- активне впровадження медіаосвіти як засобу підвищення рівня підготовки до самостійного життя та одночасно протидії інформаційній агресії;
- коригування структури підготовки кадрів з метою забезпечення її відповідності потребам національної економіки.

У сфері професійної підготовки надзвичайно важливим є тісний взаємозв'язок між сферами освіти і праці. Це вимагає володіння інформацією про зміни попиту на професійні навички для оперативного реагування системи освіти та професійного навчання на структурні зміни в економіці й суспільстві. Успіх ініціатив у цих сферах визначається кореляцією із завданнями економічної та соціальної політики. Забезпечення затребуваності підготовлених системою професійної освіти і навчання фахівців на ринку праці вимагає вирішення низки завдань, а саме:

- створення структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональних рівнях;
- розроблення та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці;
- визначення потреб у кваліфікаціях не лише на національному, а й на регіональному та місцевому рівнях і навіть на рівні підприємств;
- залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня на всіх стадіях процесу: планування обсягів і напрямів підготовки, створення навчальних програм, працевлаштування після закінчення навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- формування системи інформування закладів професійного навчання, служб профорієнтації та зайнятості щодо ситуації та прогнозів на ринку праці для коригування навчального процесу;
- урахування динамічності ринку праці та необхідності швидкого реагування на його запити з огляду на особливу вагу розвитку системи освіти протягом життя та дистанційної освіти.

Для національної безпеки України *значення освітньої реформи в частині освіти протягом життя* визначається такими її складниками:

- додаткова професійна освіта, що сприяє формуванню професійної основи кадрового потенціалу сучасної високотехнологічної економіки. Споживачами послуг цього напрямку безперервної освіти є соціально адаптована частина населення, яка отримує освіту послідовно на всіх її рівнях відповідно до своїх життєвих прагнень та потреб економіки;
- освіта, спрямована на адаптацію й реабілітацію соціальних і професійних груп, не здатних самостійно пристосуватися до швидкозмінного соціального середовища. До такої освіти залучаються також громадяни, які з різних причин не мають доступу до формальної системи професійної освіти, що створює для них загрозу десоціалізації;
- задоволення різноманітних індивідуальних освітніх потреб громадян, наприклад, мовної підготовки, отримання психологічних, культурологічних та інших знань, комунікативних навичок, спеціальних умінь тощо.

Ці складники сприяють підвищенню якості людського капіталу, розвитку економіки, зниженню рівня безробіття і соціального напруження, задоволенню особистих потреб громадян і тому відіграють значну роль у забезпеченні національної безпеки держави.

Вирішення основних завдань *реформування української науково-освітньої системи*, які прямо або опосередковано впливають на національну безпеку, має на меті високоякісну освіту, науковий результат та інноваційні технології, впроваджені в економіку країни. Одним із важливих засобів досягнення такої мети є інтеграція освіти і науки, синергійний розвиток яких сприятиме становленню інноваційної економіки, формуванню нової якості суспільно-державних відносин, забезпечить належний рівень безпеки, для чого необхідно:

- упорядкувати організаційно-правові засади, що визначають розвиток освіти та науки, передусім форми організації взаємодії ВНЗ та інститутів НАНУ, механізми реалізації угод наукових колективів з високотехнологічним виробництвом, зокрема в оборонній сфері, а також забезпечення державно-приватного партнерства у сфері наукових розробок;
- забезпечити достатнє фінансування спільних освітньо-наукових проектів інститутів НАНУ та дослідницьких університетів МОН України, які мають надавати елітну освіту і проводити інноваційні наукові дослідження;
- здійснювати політику фінансового та податкового стимулювання ВНЗ і наукових установ, які розвивають науку, спеціалізуються на створенні інноваційних знань;
- використовуючи досвід кращих європейських і світових наукових установ та освітніх закладів, модернізувати систему підготовки кадрів вищої кваліфікації для науково-освітньої та інноваційної сфер, створити дієві механізми для підтримки молодих учених, розширення кар'єрних перспектив докторів і постдокторантів, припинення еміграції дослідників, забезпечення соціального захисту науковців.

Важливі чинники нейтралізації та подолання впливу російської агресії на вітчизняну систему освіти:

- вироблення дієвої стратегії захисту українського освітнього простору за умови обов'язкового врахування, що такий вплив здійснюється на трьох територіальних рівнях: 1) окуповані території; 2) прифронтові райони та території розселення біженців і переселенців; 3) загальнодержавний рівень;
- створення в межах прифронтової зони максимального контрасту («вітрини демократії») в питанні задоволення економічних, соціальних культурно-освітніх потреб жителів районів Донбасу, що проживають на підконтрольній Україні території, та громадян, які перебувають на окупованих РФ територіях ОРДЛО;
- реалізація комплексних заходів підтримки ВПО (передусім дітей та молоді), створення системних механізмів їхньої інтеграції в український суспільний ландшафт. Йдеться, зокрема, про вибір місця проживання, вирішення житлових питань, доступ до освіти, забезпечення роботою, фактичне забезпечення інших соціальних та громадянських прав тощо;
- активізація державної політики в освітньо-науковій, культурній, інформаційній сферах тощо, що передбачає цілеспрямовану роботу з дітьми та молоддю з окупованих територій. Зокрема, слід забезпечити підготовку фахівців у сфері дистанційної освіти, створити умови (пільгове оподаткування, відкриті конкурси забезпечених державним фінансуванням проектів тощо) для залучення до розвитку дистанційної освіти ІТ-компаній, налагодити системну роботу з виконання Наказу МОН України від 16 червня 2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді...»⁷⁹, активізувати

⁷⁹ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16 червня 2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068->

розроблення та впровадження в освітні програми елементів сучасної медіаосвіти як ефективного засобу протистояння маніпулятивним технологіям, дієвого інструменту формування здатності до критичного сприйняття інформації та самостійного мислення;

- прискорення розробки та затвердження Концепції Державної цільової наукової програми довгострокового розвитку педагогічних і психологічних наук на період до 2025 року, в якій серед стратегічних пріоритетів наукових досліджень у сфері педагогічних і психологічних наук (крім передбачених на сьогодні теорії та практики, яка стосується соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців з місць воєнних конфліктів, сімей поранених і загиблих) визначити також практику надання психологічної допомоги учням і студентам, які безпосередньо постраждали внаслідок гуманітарної катастрофи на Донбасі.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ЩЕНКО Андрій Юрійович	старший науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
ЗУБЧЕНКО Сергій Олександрович	головний консультант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук
КАРПЕНКО Микола Миколайович	завідувач сектору науково-освітньої політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
ЛОЗОВИЙ Віталій Станіславович	головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор
ЧЕРНЕНКО Тетяна Василівна	завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

Наукове видання

**БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Аналітична доповідь

Редагування: *І.С. Сандул, Т.В. Карбовнича*
Коректура: *Т.В. Карбовнича, О.М. Романова, О.І. Сабадаш*
Комп'ютерне верстання: *О.М. Адулов*

Відповідальний за випуск: *О.М. Романова*

Оригінал-макет підготовлено
у Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 5,12.
Наклад 150 прим. Зам. № ДФ ____

ПП «Видавництво Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000 р.
03067, Київ, вул. Шутова, 13-б
www.fenixprint.com.ua

ДЛЯ НОТАТОК